

DİN VE VİCDAN HÜRRİYETİ İLE LAİKLİK ÇERÇEVESİNDE DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI'NIN HUKUKİ STATÜŐÜ

The Legal Status of The Presidency of Religious Affairs Within The Framework of Freedom of Religion and Conscience and Secularism

Ars. Gör. Sümeyye ULUSOY*

ÖZET

Din ve vicdan hürriyeti bireylere, istedikleri din ve inancı benimseyebilme, bir dini inanca sahip olup olmama, inanç, mezhep ve kanaat değiştirme, inandıkları din, inanç ve kanaatin gerekleri olan ibadet ve ayin yapma ve sahip olduğu inancı uygun araçlar kullanarak açıklama, anlatma ve öğretme hakkını tanımaktadır. Bununla birlikte devlete de insanlar üzerinde kanaat baskısı oluşturmama, bireylerin vicdani kanaatlerini etkilememe, onların vicdani kararlarının sonucu-

* KTO Karatay Üniversitesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Doktora Öğrencisi, E-posta: sumeyye.ulusoym@karatay.edu.tr, Orcid ID: 0000-0002-9510-5213.

Makale Geliř Tarihi: 28.07.2022

Makale Kabul Tarihi: 14.12.2022

⇒ Atıf Şekli: Sümeyye Ulusoy, "Din ve Vicdan Hürriyeti ile Laiklik Çerçevesinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Hukuki Statüsü", Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 18/1 (2023): 337-372.

⇒ Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

na bağılı olarak onlara zarar vermeme ve yine buna bağılı olarak bireylere yarar sağlamama yükümlülüğü yüklenmektedir. Laiklik ise kurumsal yapıda din ve devlet işlerinin ayrılığını ve birbirlerine karşı bağımsız olduklarını ifade etmek amacıyla modern devlet anlayışı ile birlikte hayatımıza girmiş bir kavramdır. Laikliğin bir ülkede benimsenip benimsenmediği doğrudan Anayasada bir laiklik ilkesinin varlığından anlaşılmamaktadır. Laiklik ilkesinin varlığı birtakım unsurların ilgili ülkede benimsenip benimsenmemesinden anlaşılmalıdır. Buna göre bu unsurlar; din ve vicdan hürriyetinin temel hak ve hürriyet olarak tanınmış olması, hukuk düzeninin dine dayanmamasından ve din ve devlet kurumlarının ayrılığının sağlanmış olması anlaşılmalıdır. Diyanet İşleri Başkanlığı ise Anayasa'nın 136. maddesinde bütün siyasi görüş ve düşünelerin uzağında, laiklik ilkesi doğrultusunda, özel kanunlarda kendisine gösterilen görevleri yerine getirmesi beklenen bir kurum olarak genel idare içerisinde kabul edilmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığının teşkilat kanunu olarak kabul edilen 633 sayılı Kanun'un 1. maddesine göre Başkanlığın görevi, İslam dininin inanç, ibadet, ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek olarak belirtilmiştir. Bu açıklamalar ışığında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın statüsü, din ve vicdan hürriyeti bağlamında bireylerin inanç ve kanaatlerine bağılı olarak onlara yarar sağlamama gerekliliği açısından; laiklik ilkesi bağlamında ise devlet ve din kurumlarının birbirinden ayrı ve bağımsız olması gerekliliği açısından tartışmalı bir konumda bulunmaktadır. Söz konusu bu çalışmada ise din ve vicdan hürriyeti, laiklik ilkesi kısaca açıklanıp, söz konusu dini kurum ile arasındaki ilişki, kurumun hukuki statüsü dikkate alınmak suretiyle ifade edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Temel hak ve hürriyetler, Din ve Vicdan Hürriyeti, Laiklik, Diyanet İşleri Başkanlığı, Din-Devlet İlişkisi.

ABSTRACT

Freedom of religion and conscience bestows individuals the right to adopt the religion and belief they want, to have or not to have a religious belief, to change their belief, sect, and opinion, and to per-

form worship and ritual which are the requirements of the religion, belief, and opinion they believe in, and to explain, tell and teach their belief by using proper means. Besides, it lays the burden on the state not to cause pressure on people, not to influence the conscience of individuals, and not to harm or gain advantage from them depending on the result of their conscientious decisions. As for secularism, it is a concept that came into our lives with the modern state understanding to express the separation of state affairs from religious institutions in the organizational structure and their independence from each other. Whether secularism is adopted in a country or not is not directly understood from the existence of a secularism principle in the Constitution. Accordingly, these elements are understood in the fact that freedom of religion and conscience is recognized as fundamental rights and freedoms, that the legal system is not based on religion, and that the separation of religion and state institutions is ensured. As for the Presidency of Religious Affairs, it has been accepted within the scope of the general administration as an institution that is expected to fulfil the missions assigned to it in special laws, in the direction of the principle of secularism, being far from all political views and thoughts in Article 136 of the Constitution. Accordingly, these elements are understood in the fact that freedom of religion and conscience is recognized as fundamental rights and freedoms, that the legal system is not based on religion, and that the separation of religion and state institutions is ensured. As for the Presidency of Religious Affairs, it has been accepted within the scope of the general administration as an institution that is expected to fulfil the missions assigned to it in special laws, in the direction of the principle of secularism, being far from all political views and thoughts in Article 136 of the Constitution. Under article 1 of Law No. 633, which is considered the organic law of the Presidency of Religious Affairs, the mission of the Presidency is specified as conducting the works related to the belief, worship, and moral principles of the religion of Islam. In the light of these explanations, the status of the Presidency of Religious Affairs is among the controversial topics in terms of the necessity of not providing benefits to

individuals depending on their beliefs and convictions in the context of freedom of religion and conscience, and in terms of the necessity of the state and religious institutions to be separate and independent from each other in the context of the principle of secularism. In this study, freedom of religion and conscience and the principle of secularism are briefly explained, and their relationship with the religious institution is tried to be expressed by considering the legal status of the institution.

Keywords: Basic Rights and Liberties, Freedom of Religion and Conscience, Secularism, Presidency of Religious Affairs, Relationship between Religion and State.

GİRİŞ

Bireyin kişiliğine bağlı, dokunulamaz, devredilemez ve vazgeçilemez hak ve hürriyetlerinden olan din ve vicdan hürriyeti, demokratik toplumun vazgeçilmez unsurlarından biridir. Din ve vicdan hürriyetinin demokrasinin vazgeçilmez unsurlarından olmasının sebebi, dinin bireyin hayatını anlamlandırmasında ve toplumun şekillenmesinde belirleyici rolünün olmasıdır. Bu sebeple din ve vicdan hürriyeti, ulusal ve uluslararası insan hakları belgelerinde temel hak ve hürriyetlerden biri olarak düzenlenmektedir. Bununla birlikte din ve vicdan hürriyetinin ihlali ile ilgili iddiaların büyük bir çoğunluğunu din-devlet ilişkilerinin düzenleniş biçimi ve bunun gerekleri oluşturmaktadır. Bu durum ise din ve vicdan hürriyetinin ihlal edilip edilmediğinin değerlendirilmesinin yapılmasında laiklik ilkesinin de göz önünde bulundurulmasını zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda Türkiye’de DİB’in konumu ise tartışmalıdır. Çünkü Anayasada din ve vicdan hürriyetinin güvencesini teşkil eden ve din-devlet kurumlarının ayrılığını temel alan laiklik ilkesinin yer almasına rağmen DİB’in sunduğu hizmetler, kamu hizmeti statüsünde değerlendirilmektedir ve dini konulara, DİB eliyle yani genel idare içinde yer alan bir kamu kurumu aracılığıyla devlet müdahalesi söz konusu olmaktadır.

Bu çalışmada ilk olarak makalenin yapıtaşı niteliğindeki konusunu teşkil eden; din, vicdan ve kanaat kavramlarına AİHM ve AYM bağlamında değinilmek suretiyle din ve vicdan hürriyetine kısa bir şekilde yer verilmiştir. Bununla birlikte DİB bu hürriyet açısından kısaca değerlendirilmiştir. Daha sonra laiklik kavramına kısaca değinilmiş ve bu bağlamda DİB'in tarihten günümüze üstlendiği misyon ve hukuki statüsü açıklanmıştır. Bu çalışmanın sonunda din ve vicdan hürriyeti ve laikliğin kapsamı öğrenilmiş olmakla birlikte ülkemizde Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren kurum hayatına devam eden DİB'in, hukuki statüsü ve din ve vicdan hürriyeti ve laiklik kavramları arasındaki ilişki hakkında ayrıntılı bilgiler edinilmiş olacaktır.

I. GENEL OLARAK DİN VE VİCDAN HÜRRİYETİ VE DİB İLE İLİŞKİSİ

Din ve vicdan hürriyeti, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS)'de "*Düşünce, Din ve Vicdan Özgürlüğü*" başlığı altında 9. maddede koruma altına alınmıştır¹. Bu korumanın kapsamı, AİHS'in 9. maddesinin 1. fıkrasına göre "düşünce, din ve vicdan" kavramlarıyla açıklanır iken; aynı maddenin 2. fıkrasına göre bu korumanın kapsamı, doğrudan "din ve inanç" kavramları ile açıklanmıştır. Düşünce, din, vicdan ve inanç kavramları sınırları belirsiz, muğlak kavramlar olmakla birlikte Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) tarafından belirli bir hukuki zemine oturtulmaya çalışılmıştır. Buna göre AİHM, bir dini inancın ya da vicdani bir kanaatin AİHS'in 9. maddesi kapsamında korunabilmesi için söz konusu inanç ve kanaatin bünyesinde iki özelliği taşımasını şart koşmuştur. Bu şartlardan ilkinde göre; inanç ve kanaat, belirli bir seviyede ikna edicilik, ciddiyet, uyum ve önem düzeyini sağlamalıdır. İkinci şarta göre ise inanç ve kanaat, insan ya-

¹ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 9. maddesi: "*Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahiptir; bu hak, din veya inanç değiştirme özgürlüğü ile tek başına veya topluca, kamuya açık veya kapalı ibadet, öğretim, uygulama ve ayin yapmak suretiyle dinini veya inancını açıklama özgürlüğünü de içerir. Din veya inancını açıklama özgürlüğü, sadece yasayla öngörülen ve demokratik bir toplumda kamu güvenliğinin, kamu düzeninin, genel sağlık veya ahlakın ya da başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için gerekli sınırlamalara tabi tutulabilir.*"

şamının ve davranışlarının önemli bir boyutuyla ilgili olmalıdır ve Avrupa demokratik toplumu bakımından korunmaya değer nitelikte olmalıdır. Bu kapsamda AİHM tarafından ateizm, agnostisizm inanç olarak kabul edilir iken; ötanazi inanç olarak kabul edilmemektedir².

AİHM, düşünce kavramını, düşünce, din ve vicdan hürriyetinin düzenlendiği 9. madde kapsamında değil; ifade hürriyetinin düzenlendiği 10. madde kapsamında değerlendirmektedir³. AİHM, din kavramını tanımlamakta ise genellikle geri durmaktadır ve bu kavramın tanımlanmasının zorluğunu kararlarında özellikle belirtmektedir⁴. Yani AİHM, inanç kavramını belirli şartlara bağlayarak açıklamış iken; din kavramını açıklamada kendini görevli görmemiştir⁵. Ayrıca AİHM'in inanç kavramını açıklamada kullandığı yukarıdaki şartlar değerlendirildiğinde inanç kavramı din kavramına göre üst bir kavram olarak kabul edilebilmektedir. Yani inanç kavramı, din kavramını da içine alarak din kavramına göre daha geniş bir koruma alanı sağlamaktadır. Buna göre bir uygulama, yukarıda AİHM'in inanç açısın-

² AİHM. Campbell ve Cosans/ Birleşik Krallık Başvurusu. K.T. 25.02.1982. Başvuru No: 7511/76; Lami Bertan Tokuzlu, "Düşünce, Vicdan ve Din Özgürlüğü" içinde İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa (Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Kapsamında Bir İnceleme), ed. Sibel İnceoğlu, (İstanbul: Beta Yayınları, 2013), 333; Osman Doğru ve Atilla Nalbant, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Açıklama ve Önemli Kararlar 2. Cilt (Ankara: Avrupa Birliği, Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Konseyi Ortak Yayını, 2013), 122-123; Şeref Gözübüyük, Feyyaz Gölçüklü ve Abdurrahman Saygılı, Avrupa İnsan Hakları ve Sözleşmesi Uygulaması Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İnceleme ve Yargılama Yöntemi (Ankara: Turhan Kitabevi, 2019), 336; Hande Seher Demir, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Türkiye'de Din ve Vicdan Özgürlüğü (Ankara: Adalet Yayınevi, 2011), 61; AİHM tarafından din, inanç ya da kanaat kapsamında değerlendirilip Sözleşme'nin 9. maddesi kapsamında koruma altına alınan inanç örnekleri için ayrıca Bkz. Durmuş Tezcan vd. İnsan Hakları El Kitabı, (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2019), 458-459.

³ Doğru ve Nalbant, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Açıklama ve Önemli Kararlar 2. Cilt, 123; Bununla birlikte AİHM, din ve vicdan hürriyeti bağlamındaki düşünce kavramı ile ifade hürriyeti kapsamındaki düşünce kavramının birbirinden farklı olduğunu belirtmiştir. Bkz. AİHM. Case Of Cambell and Cosans/ Birleşik Krallık Başvurusu. K.T. 25.02.1982. Başvuru No: 7511/76.

⁴ AİHM. Sinan Işık/ Türkiye Başvurusu. K.T. 02.02.2010. Başvuru No: 21924/05; AİHM. Kimlya/Rusya Başvurusu. K.T. 01.10.2009. Başvuru No: 76836/01.

⁵ Tokuzlu, "Düşünce, Vicdan ve Din Özgürlüğü", 334.

dan kabul ettiği şartları taşıyor ise zaten AİHS'in 9. maddesi kapsamında değerlendirilme imkanına sahip olmaktadır⁶.

AİHM, bir uygulamanın inanç ya da kanaat kapsamında değerlendirilip değerlendirilmemesini iki dereceli bir sisteme bağlamıştır. Buna göre AİHM, bir uygulamanın inanç olduğu hakkında ortak bir Avrupa standardı oluşmuşsa bu uygulamayı inanç olarak kabul etmektedir. Ancak bu uygulama hakkında ortak bir Avrupa standardı oluşmamışsa; AİHM, bu defa bir inanç olarak kabul edilip edilemeyeceği noktasında tartışmaların bulunduğu söz konusu uygulamanın davalı ulusal makamlarca nasıl değerlendirildiğini göz önünde bulundurmaktadır. Buna göre eğer ki ulusal makamlar, söz konusu uygulamayı inanç ya da kanaat olarak kabul etmişlerse ya da söz konusu inanç, belirli bir insan sayısına ve geçmişe sahipse, insan yaşamının temel alanlarına ilişkin davranışları şekillendirmişse AİHM'de bu uygulamayı inanç ya da kanaat olarak kabul etmektedir ve kendisine yapılmış olan başvuruyu AİHS'in 9. maddesi kapsamında değerlendirmektedir⁷. Vicdan kavramı ise AİHS'in 9. maddesi kapsamındaki içtihatlarında yeterince yer almamıştır⁸. Ancak bununla birlikte AİHM, bir yükümlülükten ya da bir hizmetten vicdani sebeplerle kaçınmayı yani vicdani ret hakkını AİHS'in 9. maddesi kapsamında değerlendirmiş⁹.

Din ve vicdan hürriyeti, 1982 Anayasası'nda "*Din ve Vicdan Hürriyeti*" başlığı altında 24. madde kapsamında koruma altına alınmış-

⁶ Tezcan vd., İnsan Hakları El Kitabı, 458.

⁷ AİHM. Kimlya/Rusya Başvurusu. K.T. 01.10.2009. Başvuru No: 76836/01; AİHM. X/Birleşik Krallık Başvurusu. K.T. 04.10.1977. Başvuru No: 7291/75; AİHM, bir uygulamanın bir din, inanç ya da kanaat olup olmadığını değerlendirir iken yalnızca egemen unsurların yorumunu dikkate almamaktadır. Azınlık durumunda bulunanların da yorumunu dikkate almaktadır. Buna göre Sünni İslam'dan farklı olan Alevilik inancı Türk toplumunda önemli bir yer işgal ettiği için AİHM tarafından inanç ve kanaat olarak değerlendirilmiştir. Bkz. AİHM. Hasan ve Eylem Zengin/ Türkiye Başvurusu. K.T. 09.10.2007. Başvuru No: 1148/04.

⁸ Doğru ve Nalbant, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Açıklama ve Önemli Kararlar 2. Cilt, 124.

⁹ AİHM. Ercep/ Türkiye Başvurusu. K.T. 22.11.2011. Başvuru No: 43965/04; AİHM. Feti Demirtaş/ Türkiye Başvurusu. K.T. 17.01.2012. Başvuru No: 5260/07; AİHM. Bayatyan/ Ermenistan Başvurusu. K.T. 07.07.2011. Başvuru No: 23459/03.

tır¹⁰. AİHS'den farklı olarak bu hürriyet kapsamında düşünce kavramına yer verilmemiştir. Düşünce hürriyeti Anayasa'da "Düşünce ve Kanaat Hürriyeti" başlığı altında 25. maddede mutlak olarak korunan haklar kategorisinde düzenlenmiştir. Daha önce belirtildiği üzere AİHM, düşünce kavramını genellikle Sözleşme'nin 10. maddesi kapsamında değerlendirmektedir. Bu sebeple Anayasa'nın düşünce kavramını din ve vicdan hürriyeti kapsamından ziyade; düşünce ve kanaat hürriyeti kapsamında değerlendirmesi yerinde bir düzenleme olmuştur¹¹.

Bu bağlamda Anayasa'nın 24. maddesi kapsamında açıklanması gereken kavramlar ise "din, vicdan, ibadet ve dini ayin yapma" kavramlarıdır. Buna göre Anayasa Mahkemesi, 1986 yılında vermiş olduğu bir kararında din kavramını; bir topluluğun sahip olduğu kutsal kitap, peygamber ya da kurucu ve tanrı kavramlarının da içinde bulunduğu bir inanç sistemi olarak, ibadeti ise; söz konusu inanç sistemine bağlı olarak yerine getirilmeye çalışılan ahlaki kurallar bütünü olarak tanımlamıştır¹². Tüm bu bilgiler ışığında söylenebilir ki ne AİHM kanadında ne de AYM kanadında hukuken din ve inanç kavramlarının net bir tanımı yapılmıştır. İlgili kavramların yalnızca genel hatları ile ne oldukları belirtilmeye çalışılmıştır. Bunun sebebi söz konusu kavramlar hakkında hem her somut olaya uygulanabilecek

¹⁰ 1982 Anayasası'nın 24. Maddesi: "Herkes, vicdan, dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir.

14 üncü madde hükümlerine aykırı olmamak şartıyla ibadet, dini ayin ve törenler serbesttir.

Kimse, ibadete, dini ayin ve törenlere katılmaya, dini inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; dini inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz ve suçlanamaz.

Din ve ahlak eğitim ve öğretimi Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlak öğretimi ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcisinin talebine bağlıdır.

Kimse, Devletin sosyal, ekonomik, siyasi veya hukuki temel düzenini kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasi veya kişisel çıkar yahut nüfuz sağlama amacıyla her ne suretle olursa olsun dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz"

¹¹ Bkz. Dipnot 3.

¹² AYM. K.T. 04.11.1986. E. 1986/11. K. 1986/26 (08.12.2021). <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/>.

kadar içeriği net olan hem de dünyadaki tüm inançları kapsayacak kadar esnek bir tanımın yapılmasının çok zor olmasıdır¹³.

Din ve vicdan hürriyetinin kapsamını, diğer tüm hak ve hürriyetlerde olduğu gibi devlet, birey ve topluma yönelik olarak ileri sürüle-bilen hak ve yükümlülükler oluşturmaktadır. Buna göre bu hürriyetin devlete yüklediği yükümlülükler şunlardır¹⁴: Devlet, insanlar üzerinde dini inanç ve kanaatlerini değiştirmek için baskı yapamaz. Ayrıca devlet, bir bireyin vicdani kanaatinden dolayı ona zarar veremeyeceği gibi bunlardan dolayı bireye yarar da sağlayamaz. Bir devlet, yeniden bir din oluşturamaz ya da var olan bir dini yok edemez¹⁵. Bu yükümlülüklerin AİHS'in 9. maddesinin 1. fıkrası kapsamında, Anayasa'nın ise 24. maddesinin 1 ve 3. fıkraları kapsamında devlete yüklendiğini söylemek mümkündür.

Din ve vicdan hürriyeti bağlamında bireylere tanımış olan haklar, bu hürriyetin asıl kapsamını oluşturmaktadır. Buna göre din ve vicdan hürriyetinin bireylere tanımış olduğu haklar şu şekildedir¹⁶: İlk olarak bu hürriyet kapsamında bireyler, istedikleri din ve inancı benimseyebilirler ve bir dini inanca sahip olup olmama yani inanıp

¹³ Tezcan vd., İnsan Hakları El Kitabı, 458; Demir, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Türkiye'de Din ve Vicdan Özgürlüğü, 55.

¹⁴ Sulhi Dönmezer, "Din, Vicdan ve Kanaat Özgürlüğü", Erdem Dergisi, 14/42 (2005): 4-5, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/683097>.

¹⁵ Amerikan Anayasası'nda yapılan ilk değişiklik (ilk amendment) din, söz ve basın özgürlüğü; toplanma ve başvuru hakkının eklenmesi şeklindedir ve bu değişiklik ile din ve vicdan hürriyeti bağlamında Kongre'nin herhangi bir kilise tesis etmesi ya da tesis edilmiş bir kiliseye yardım edilmesini yasaklamaktadır. Amerikan Anayasası ve ilgili maddenin açıklaması için bkz. Kemal Gözler, Türk Anayasa Hukuku, (Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2021), 196.

¹⁶ Dönmezer, "Din, Vicdan ve Kanaat Özgürlüğü", 6; Tezcan vd., İnsan Hakları El Kitabı, 455; Durmuş Tezcan, Mustafa Ruhan Erdem ve Oğuz Sancakdar, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması (Ankara: Adalet Bakanlığı Yayınları, 2004), 247; Durmuş Tezcan, Mustafa Ruhan Erdem ve Oğuz Sancakdar, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu (Ankara: Seçkin Yayınları, 2002), 299; Bilal Samur, "Yeni Anayasada Din ve Vicdan Özgürlüğü'nün Düzenlenmesi", Liberal Düşünce Dergisi, 17/ 66 (2012): 94-95; Demir, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Türkiye'de Din ve Vicdan Özgürlüğü, 71-101.

inanmama hakkına sahiptirler¹⁷. İkinci olarak bireyler din, inanç, mezhep ve kanaat değiştirme hakkına sahiptirler. Üçüncü olarak bireyler inandıkları din, inanç ve kanaatin gerekleri olan ibadet ve ayin yapma hakkına sahiptirler. Dördüncü olarak bireyler sahip olduğu inancı uygun araçlar kullanarak açıklama hakkına sahiptirler. Beşinci olarak bireyler bu hürriyet kapsamında dinini başkalarına anlatma ve öğretme hakkına da sahiptirler. Bu hakların devreye girebilmesi için dini kanaat ve inançların, belirli bir ikna edicilik, ciddiyet ve önem düzeyine ulaşması gerekmektedir. Örneğin güneşe tapanların bu hak kapsamında inançları belirli bir ikna edicilik, ciddiyet ve önem düzeyine ulaşmadığı için bu haktan yararlanması mümkün değildir¹⁸.

Konunun kapsamı gereği bu çalışmada, din ve vicdan hürriyetinin devlete yüklemiş olduğu yükümlülüklerin ya da bireye tanımış olduğu hakların tamamının kapsamının açıklanması yerine; DİB ile ilişkinin açıklanmasında gereklilik arz edecek olan yükümlülük ve haklara değinilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda da açıklanması gereken kapsam aslında din ve vicdan hürriyeti sayesinde bireyin sahip olduğu haklar değil; devletin, din ve vicdan hürriyetinin tanınması dolayısıyla uyması gereken yükümlülüklerdir. Bu yükümlülükler ise “devletin din ve vicdan hürriyetine müdahale etmemesi” yükümlülüğü başlığı altında “devletin herhangi bir din belirlemesi yapamayacağı” ve “devletin bir bireye dini ve vicdani kanaati gereği bir zarar veremeyeceği gibi bireye bir yarar da sağlayamaması gereken” yükümlülüklerdir.

Devletin din ve vicdan hürriyetine müdahale etmemesi yükümlülüğü, devletin negatif yükümlülüğü olarak ifade edilmektedir. Din ve vicdan hürriyetinde içsel alanı ifade eden forum internum¹⁹, mutlak

¹⁷ İnanmama halini din ve vicdan hürriyeti kapsamında değerlendirmeyen ve bu inanmama hakkını, din ve vicdan hürriyeti kapsamında değerlendirmeye çalışanları vahşi hürriyet telakkisinden hareket edenler olarak niteleyen görüş için Bkz. Walter Hamel, Din ve Vicdan Hürriyeti, Çev. Servet Armağan, (İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1973), 63-64.

¹⁸ Tezcan vd., İnsan Hakları El Kitabı, 457-458.

¹⁹ Forum internum, bireyin dış dünyaya aktarmadığı kanaat ve inançlarını ifade etmek için kullanılır. Forum externum, bir din ya da inancın uygulama, ibadet, eğitim, özel dini günleri ifade etmek için kullanılır. Forum externum, din kaynaklı

niteliktedir. Bununla birlikte bu hürriyetin görünüm alanları ile ilgili olarak da devletin müdahil olmaması esastır²⁰. AYM'nin 2014/3977 başvuru no'lu kararındaki *"Bireylerin kendi dinleri ile ilgili yorumlarını ve "alışıldık dinî uygulamaların" neler olduğunu sorgulamak yargı organlarının ilgisi dışındadır. Aksine bir yaklaşım mahkemelerin veya kamu gücünü kullanan organların kendi değer yargılarını fiilen başvuruların vicdani değerlendirmesinin yerine koyarak onların din veya inancın uygulamaları konusunda neye inanmalarının "yerinde" olduğunu belirlemeleri anlamına gelecektir."* ifadeleri devletin herhangi bir din belirlemesi yapamayacağına ilişkin yükümlüğün açıklanmasını içermektedir.

Devletin bu yükümlülüğü göz önünde bulundurulduğunda, din ve vicdan hürriyetinin DİB'in varlığı ile çeliştiği nokta, DİB aracılığıyla devletin resmi bir dini dayatıp dayatmadığı eğer dayatıyorsa bunun din ve vicdan hürriyetini ihlal edip etmediğidir. Bu tartışma noktası, din ve vicdan hürriyetinin bir dine ve inanca sahip olmayı ya da olmamayı koruma altına aldığı içsel alan (forum internum) ve bir dine ya da inanca sahip bir kimsenin bunu açıklaması ve bu inancın gereklerini yerine getirmesini ya da herhangi bir inanca sahip olmayanların bunu açıkça dile getirmesini koruma altına alan dışsal alan (forum externum) boyutuyla incelenmelidir.

Buna göre DİB, aşağıda ayrıntılı açıklanacağı üzere kurulduğu itibari ile din ve vicdan hürriyetinin içsel alanına hiçbir şekilde müdahale etmemiştir. Ancak dışsal alan ile ilgili olarak aynı şeyleri söylemek pek mümkün değildir. 429 sayılı Kanunla kurulan DİB'in görevi, itikat, ibadet ve ibadet yerlerinin düzenlenmesi ile sınırlı tutulmuştur²¹. Ayrıca muamelatı nassa ait düzenlemelerden hüküm çıkarma

olmayan inançların tezahürünü de kapsayacak şekilde kullanılmaktadır. Bkz. Abdülkadir Yıldız, *Din ve Vicdan Özgürlüğü*, (İstanbul: On İki Levha Yayınları, 2021), 33.

²⁰ Yıldız, *Din ve Vicdan Özgürlüğü*, 89.

²¹ Bahri Savcı, "Diyanet İşleri Teşkilatının Gelişmeleri", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 3/22 (1967): 91; Ömür Aydın, "Diyanet İşleri Başkanlığının Hukuki Statüsü Üzerine Tartışmalar", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 14/2 (2019): 244; Hicret Toprak, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Dini Kurumsallaşma: Di-

yetkisi meclis ve hükümete bırakılmıştır²². Anayasa Mahkemesi'nin 1970/53 Esas sayılı kararında da açıkça belirtildiği üzere DİB'in Anayasa'da özellikle düzenlenmesinin sebebi, dinin devletçe denetiminin yürütülmesi ve din işlerinde çalışacak kimselerin yetiştirilmesidir. Devletin, dini ve dindar kesimi kontrol altına alıp sınırlaması anlamına gelen bu durum ise din ve vicdan hürriyetinin koruma altına aldığı dışsal alanı ihlal etmekteydi²³. Ancak günümüzde gelinen noktada bu ihlal durumu aşılmıştır ve DİB büyük ölçüde aslına dönmüştür. DİB, toplumun dini yöndeki ihtiyaçlarını özellikle doğru kaynaklara ulaşım noktasındaki ihtiyaçlarını büyük ölçüde karşılamaktadır. Bu noktada özellikle belirtmek gerekir ki devletin doğru bilgiye ulaşması noktasında DİB'in buna aracı kılınması din ve vicdan hürriyetini ihlal etmeyecektir. Aksi halde yanlış din anlayışları, akım ve yönlendirmeler meşru din algısı altında topluma sunulacaktır²⁴. Ayrıca Devletin herhangi bir dini inanç ya da din hakkında doğru bilgi ve kaynaklara ulaşımında kolaylık sağlaması ilgili dine karşı yapılmış pozitif bir ayrımcılık değil; kamu düzeninin sağlaması için alınan bir önlem niteliğindedir.

Devletin, din ve vicdan hürriyeti bağlamında uyması gereken ve DİB'in varlığı ile çelişir şekilde görünen bir başka yükümlülüğü ise devletin dini kanaatleri sonucu bir bireye yarar sağlamaması gibi zarar da vermemesi gerekliliğidir. Bu yükümlülük, inançlar ve inanç sahipleri arasında ayrımcılık yapılmaması olarak da ifade edilebilir. AYM ise bu yükümlülüğü "*Laiklik, devletin din ve inançlar karşısında tarafsızlığını sağlayan, devletin din ve inançlar karşısındaki hukuki*

yanet İşleri Başkanlığının Kuruluşu", Muhafazakâr Düşünce Dergisi, 14/51 (2017): 221; Ömür Aydın, "Diyanet İşleri Başkanlığı Üzerine Bir Tartışma: Temsil Meselesi", İktisadi İdari Bilimler Dergisi, 33/3 (2019): 892.

²² Aydın, "Diyanet İşleri Başkanlığının Hukuki Statüsü Üzerine Tartışmalar", 244; Toprak, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Dini Kurumsallaşma: Diyanet İşleri Başkanlığının Kuruluşu", 221.

²³ Abdülkadir Yıldız, "İnanç Özgürlüğü Açısından Dini Gruplar ve Diyanet İşleri Başkanlığı", içinde Dini Gruplar Siyaset ve Bürokrasi, ed. Kemal Ataman, İsmail Güler, Vejdi Bilgin, (Bursa: Emin Yayınları, 2017), 512.

²⁴ Yıldız, "İnanç Özgürlüğü Açısından Dini Gruplar ve Diyanet İşleri Başkanlığı", 512-514.

konumunu, görev ve yetkileri ile sınırlarını belirleyen anayasal bir ilkedir. Laik devlet, resmî bir dine sahip olmayan, din ve inançlar karşısında eşit mesafede duran, bireylerin dini inançlarını barış içerisinde serbestçe öğrenebilecekleri ve yaşayabilecekleri bir hukuki düzeni tesis eden, din ve vicdan hürriyetini güvence altına alan devlettir. Devletle dinin ayrılığı, din ve vicdan hürriyetinin bir gereği olmanın yanında, dinin siyasi müdahalelerden korunması ve bağımsızlığını sürdürmesi için de gereklidir.” şeklinde ifade etmiştir.

DİB'in varlığı ile bu yükümlülüğün aykırılık ilişkisi ilk önce DİB'in görev ve yetkilerini açıklamaktan geçmektedir. Buna göre 1965 tarihli 633 sayılı “Diyabet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun” un 7. maddesinde DİB'in hizmet birimleri, görevleri ve yetkileri düzenlenmiştir. Söz konusu maddenin a, b ve c fıkralarına göre İslam dini inancına uygun davranışların devlet tarafından özellikle desteklendiği açıkça görülmektedir²⁵. Buna göre din ve vicdan hürri-

²⁵ 633 sayılı “Diyabet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun” un 7. maddesi: “Başkanlığın hizmet birimleri, görevleri ve yetkileri şunlardır:

a) Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü

1) Cami ve mescitleri ibadete açmak, yönetmek, ibadet ve irşat hizmetlerini yürütmek. 2) Cami ve mescit dışındaki yerlerde panel, konferans, seminer, sempozyum ve benzeri dinî programlar ile ilmi toplantılar düzenlemek. 3) (Değişik: 2/7/2018 – KHK/703/141 md.) Öğrenci yurtları, eğitim kurumları, gençlik merkezleri ve kamp-ları, ceza infaz kurumları, sağlık kuruluşları, sosyal hizmet kurumları ve benzeri yerlerde işbirliği esasına göre manevi danışmanlık ve din hizmeti sunmak. 4) (Değişik: 2/7/2018 – KHK/703/141 md.) Yazılı, görsel, işitsel ve dijital medya vasıtasıyla toplumu din konusunda aydınlatmak. 5) Dinî gün ve gecelerde programlar düzenlemek. 6) (Değişik: 2/7/2018 – KHK/703/141 md.) Göçmen, engelli, bağımlı gibi desteğe muhtaç kesimlere yönelik manevi danışmanlık hizmetleri yürütmek. 7) Aile, kadın, gençlik ve toplumun diğer kesimlerine yönelik dinî konularda aydınlatma ve rehberlik yapmak. 8) (Değişik: 2/7/2018 – KHK/703/141 md.) Kurban ibadetinin usulüne uygun şekilde yerine getirilmesi amacıyla gerekli tedbirleri almak, vekâletle kurban organizasyonu gerçekleştiren kurum ve kuruluşların bu kapsamdaki hizmet ve faaliyetlerini denetlemek. 9) (Değişik: 2/7/2018 – KHK/703/141 md.) İhtiyaç duyulan yerlerde okuma salonu, aile ve dinî rehberlik merkezi, gençlik çalışmaları merkezi ve benzeri yerler açmak ve bunlarla ilgili işleri yürütmek. 10) İslam dinine mensup farklı dinî yorum çevreleri, dinî-sosyal teşekküller ve geleneksel dinî-kültürel oluşumlarla ilgili çalışmalar yapmak.

b) Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü

1) Kur'an-ı Kerim okumak, anlamını öğrenmek, hafızlık yapmak, din eğitimi almak isteyenler için kurslar düzenlemek ve Kur'an kursları açmak. 2) (Değişik: 24/5/2013 - 6487/12 md.) Bu kurslarda okuyan öğrenciler için yurt ve pansiyonlar açmak ve

yeti açısından DİB, dini inanış, kanaat ya da düşüncenin açığa çıkarılması, bunlara uygun davranışlarda bulunulması ve devlet tarafından bu davranışların desteklenmesi bağlamında gündeme gelmektedir. Bu durum, din ve vicdan hürriyetinin devlete yüklediği yükümlülüklerden “bireyin vicdani kanaatine göre devlet tarafından yarar sağlanamayacağı” yükümlülüğü ile çeliştiği izlenimi uyandırmaktadır. Bu izlenime bir dinin devlet tarafından desteklenmesinin, diğer dinler açısından aleyhe bir durumun ortaya çıkaracağı algısı sebep olmaktadır. Ancak devlet tarafından desteklenen din ya da inanç, diğer inançların örgütlenme, ibadet ya da tezahür alanı ile ilgili bir sınırlama içermiyorsa; bir dinin devlet tarafından desteklenmesi ilgili devletin tarafsız olmadığı anlamına gelmeyecektir²⁶. Ayrıca din ve vicdan hürriyeti bağlamında bir devlette dini inanç ve kanaate dayalı olarak yapılan her türlü ayrımcılık yasaklanmakla birlikte toplumda yaygın olan inanca “eşitler arasında birinci” muamelesi yapmak ayrımcılık olarak yorumlanmamaktadır²⁷. Tüm bunları DİB açısından değerlendir-

yönetmek; Kur'an kursu, yurt ve pansiyonların iâşe ve ibate ihtiyaçları ile diğer harcamalarına ilişkin bütçelerini, mali yıl itibarıyla düzenlemek; yurt ve pansiyonların her türlü alım-satım işlemlerini yürütmek. 3) Kur'an-ı Kerimin usulüne uygun olarak okunması konusunda çalışmalar yapmak. 4) İlgili birim, kurum ve kuruluşlarla işbirliği yaparak eğitim programları geliştirmek, planlamak ve uygulamak, bu amaçla eğitim merkezleri açmak ve bu merkezlerle ilgili iş ve hizmetleri yürütmek. 5) En az lisans düzeyinde dinî yüksek öğrenim görmüş olan personelin, Başkanlığın görev alanı ile ilgili konularda hizmet içinde bilgisini artırması ve uzmanlaşması amacıyla dinî yüksek ihtisas merkezleri açmak ve bu merkezlerle ilgili iş ve işlemleri yürütmek.

c) Hac ve Umre Hizmetleri Genel Müdürlüğü

1) Hac ve umre ibadetlerinin usulüne uygun, sağlık ve güvenlik içinde, hizmet talep edenlerin hakları korunacak şekilde yerine getirilmesi amacıyla yurt içinde ve yurt dışında gerekli tedbirleri almak, ilgili ülke, kurum ve kuruluşlarla işbirliği yapmak, bu konulardaki hizmet ve faaliyetleri düzenlemek, yürütmek ve denetlemek. 2) Hacda kurban ibadetinin usulüne uygun şekilde yerine getirilmesi için gerekli çalışmaları yapmak. 3) İlgili birim, kurum ve kuruluşlarla işbirliği yaparak hac ve umreye gideceklerle görevlilerin eğitimini sağlamak. 4) Görev alanına giren konularda hizmet satın almak.” DİB'n görev ve yetki alanlarını ayrıntılı olarak incelemek için ayrıca Bkz. İrfan Bozan, Devlet İle Toplum Arasında Bir Okul: İmam Hatip Liseleri, Bir Kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı, (İstanbul: Tesev Yayınları, 2007), 60-68.

²⁶ Yıldız, Din ve Vicdan Özgürlüğü, 90.

²⁷ Abdurrahman Eren, Anayasa Hukuku Dersleri Genel Esaslar Türk Anayasa Hukuku, (Ankara: Seçkin Yayınları, 2020), 347; Bu yöndeki AİHM kararı için Bkz. AİHM. Hasan ve Eylem Zengin/Türkiye Başvurusu. KT. 09.10.2007. Başvuru No:

direcek olursak; devlet, DİB'i devlet teşkilatı içinde değerlendirmekle, İslam dini dışında, herhangi bir din açısından aleyhe bir durum ortaya çıkarmamaktadır. Devlet burada yalnızca din ve vicdan hürriyetinin sağlanması için pozitif bir edim yüklenmiş olmaktadır. Kaldı ki ülkenin gerçekleri göz önünde bulundurulacak olursa her ne kadar din devlet ilişkisi laiklik ilkesi²⁸ ile ifade edilse de din ve devlet ilişkisi belirli bir düzeyde devam etmektedir²⁹.

III. TÜRKİYE'DE DİN VE DEVLET İŞLERİ BAĞLAMINDA LAİK- LİK VE LAİKLİĞİN DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI İLE İLGİSİ

A. Genel Olarak Laiklik

Laik, Latince aslından alınmış, Fransızca bir kelimedir. Sözlük anlamı olarak ruhani olmayan kimse, dini olmayan şey, fikir, kurum, sistem demektir. Laikliğin kelime anlamı aslında Katolik dünyasındaki din adamları ve ruhanilerin sınıflandırılmasından ve bunların yaşam tarzlarına göre ayrıca isimlendirilmesinden gelmektedir. Buna göre Katoliklerde din adamları kendi içinde regulier ve seculier şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan ilki, ruhaniler olarak bilinmektedirler ve dünya hayatından uzak yaşayarak manastırda bir ömür ibadetleriyle meşgul olmaktadır. İkincisi ise papaz ya da piskopos gibi isimlerle halk içinde ve herkesle birlikte yaşayan kilise görevlisi ve bizzat dini vazifeleri yerine getiren din görevlileridir. Laik kavramı da ilk zamanlar, bu ruhaniler sınıfından iki grupta da hiçbir ilgisi bulunmayan grubu temsil eden Hristiyanlar için kullanılmıştır. Ancak zamanla laik kavramının bu ilk anlamı genişletilerek dini olmayan, ruhani olmayan şey, kurum, prensip, hukuk ve ahlak da laik olarak ifade edil-

1448/04; Yakın zamanda AYM eşitler arasında birinci kavramında vazgeçmemekle birlikte özellikle din eğitiminde seçenekler sunan, toplumu oluşturan bireylerin eğitim ve öğretim alanındaki yaygın ve ortak ihtiyaçlarının karşılanmasını kolaylaştıran tedbir ve uygulamaların var olması gerektiğine değinmiştir. Bkz. AYM. Hüseyin El ve Nazlı Şirin El Başvurusu. K.T. 07.04.2022. Başvuru No: 2014/5345 (09.12.2021). <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/>.

²⁸ Ülkemizdeki Laiklik anlayışı, ileriki bölümlerde ayrıntılı olarak açıklanacak olan "Türk tipi laik anlayışı" şeklinde ifade edilmektedir ve bu anlayışa göre DİB'in devlet teşkilatı içinde yer alması laiklik anlayışı ile çelişmemektedir.

²⁹ Yıldız, "İnanç Özgürlüğü Açısından Dini Gruplar ve Diyanet İşleri Başkanlığı", 512.

meye başlanmıştır. Bu durum ise laik hukuk denildiği zaman dini esas almayan hukuk, laik devlet denildiği zaman dini akide ve esaslara dayanmayan devlet olarak anlaşılmasına sebep olmuştur³⁰. İlerleyen dönemlerde ise laiklik, devletin mutlak tarafsızlığı, devletin siyasi varlığı üzerinde dini inançların etkisinin olmaması ve din ve vicdan hürriyetine saygı gösterilmesi anlamlarına kadar bir anlam genişlemesine uğrayacaktır³¹. Günümüzde Batı hukukunda laiklik ise tam olarak şu şekilde ifade edilmektedir: *“din ve devletin ayrılması ve devletin din, dinin de devlet işlerine karışmaması; memlekette mevcut ve maruf din ve mezheplere karşı devletin tarafsız bir vaziyet alması, bunlardan hiçbirini, diğeri aleyhine olarak, hususi surette imtiyazlandırmaması; buna mukabil, dinin de devlete karşı nisbi de olsa, bir muhtariyet içinde ahlaki ve manevi hayatın nizamı olarak hüküm sürmesidir.”*³²

B. Türk Hukukunda Laikliğin Gelişimi

Türk hukukunda laikliğin ilk izleri 1839 Tanzimat Fermanı ile gözlemlenmektedir. Bu ferman ile Osmanlı halkına can, mal, mülk, ırz ve namus güvenliği sağlanacağı taahhüt edilmekle birlikte din ve mezhep farkı gözetmeksizin Osmanlı halkının bu haklardan yararlanacağı belirtilmiştir ve bu durum dinin devlet işlerinden ayrı tutulacağı anlamına gelmemektedir. Ancak Tanzimat devrinde yeni yapılan kanun ve nizamlarda dini esaslardan ziyade gündelik hayatın ihtiyaçları göz önünde tutulmuştur. Müslümanların dine dayalı imtiyazları ortadan kaldırılmış ancak gayrimüslimlere tanınan imtiyazların varlığı aynen kabul edilmiştir. Kısacası Tanzimat devri ile birlikte yönetim ve gündelik hayatta eski dini sistemden uzaklaşma görülmüştür³³.

³⁰ Ali Fuat Başgil, Din ve Laiklik, (İstanbul: Yağmur Yayınları, 1991), 163-164; Batıda laikliğin gelişimi ve laiklik ve din ve vicdan hürriyetine farklı bir bakış açısı için bkz. Osman Turan, Türkiye’de Manevi Buhran Din ve Laiklik, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1993), 41-43.

³¹ Kenan Gürsoy, “Laiklik”, içinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 27. Cilt (Ankara: İslam Araştırmaları Merkezi, 2003), 61.

³² Başgil, Din ve Laiklik, 173.

³³ Başgil, Din ve Laiklik, 195-196; Türk hukukunda laikliğin ilk izlerinin Tanzimat Fermanı ile görülmüş olsa da bu konudaki asıl dönüm noktasını, içerdiği hükümler gereğince İslahat Fermanı oluşturmaktadır. Çünkü İslahat Fermanı ile laikliğin

Türkiye'nin ilk Anayasası olan 1876 tarihli Kanunu Esasi'de devletin dine dayalı yapısı değiştirilmemiştir. Buna göre 1876 tarihli Kanunu Esasi'de Padişah'a "ahkamı şer'iyenin icrası" görev ve yetkisi verilmiştir. Heyeti Ayanın ise Heyeti Mebusanca kabul edilen kanun tasarısı ve tekliflerini İslam hukukuna uygunluğu yönünden denetlenmesi ile görevli olduğu kabul edilmiştir. Ayrıca Kanun-u Esasi'de 11. madde ile din ve vicdan hürriyeti açıkça tanınmıştır. Tüm bunlarla birlikte Kanun-u Esasi, tam dini olmadığı gibi tam laik olarak da kabul edilebilecek bir Anayasa değildir. Çünkü devlet hayatı eskiden olduğu gibi doğrudan dini esaslara bağlanmamıştır ve bir beşerî esasa bağlanmıştır ancak bir taraftan da devletin dini İslam olarak kabul edilmiştir ve devlet reisi aynı zamanda halifelik makamını temsil etmektedir. 1909 Anayasa değişikliklerinde de yarı dini yarı laik bu sistem aynen korunagelmıştır³⁴. 1921 Anayasası'nda Millet Meclisi'nin ilk Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun kabul edilmesi ve egemenliğin millete verilmesiyle devlet yönetiminin ana ilkesi belirlenmiş oldu ve bu ilkenin ilerisi için saltanat ve hilafet sistemi ile bağdaşmayacağına sinyalleri verilmiş oldu. 1922'de Saltanat kaldırıldı ve 1924'te hilafetin de kaldırılmasıyla laiklik yolunda büyük bir adım atılmış oldu. Devamında ise Şer'iyeye Vekaleti, şer'î mahkemeler kaldırıldı ve "Tevhidi Tedrisat Kanunu" ile medreseler, tekke ve zaviyeler kaldırılarak laik düzene hızlı bir geçiş sağlandı³⁵. Aslında 1924 Anayasası'nın ilk halininin 26. maddesinde ise Büyük Millet Meclisi'ne, İslam hukukunun uygulan-

unsurlarından olan din ve vicdan hürriyetinin gereklilikleri yerine getirilmeye çalışılmıştır. Buna göre Müslümanlar ile Gayrimüslimler arasında her yönden tam bir eşitlik hali sağlanmıştır. Islahat Fermanı gereğince din, vergi, askerlik, yargılama, eğitim, devlet memurluğu ve temsil alanında o zamana kadar olan farklar kaldırılmıştır. Laiklik anlamında en önemli hükümleri ise din ve mezhep değiştirmek için kimsenin zorlanmaması, devlet memurluğuna girişte din farkının gözetilmemesi, dini dolayısıyla kimsenin aşağılanmaması, din değiştirme hakkının kabul edilmesi ve İslamiyet'ten çıkan kimse için ölüm cezasının uygulanmaması ilkelerinin benimsenmesi oluşturmaktadır. Islahat Fermanı hükümlerinin yorumu için Bkz. Gözler, Türk Anayasa Hukuku, 39-41.

³⁴ Başgil, Din ve Laiklik, 199-201.

³⁵ Niyazi Berkes, Teokrasi ve Laiklik, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2021), 114; Laikleşme yolunda hazırlanmış olan kanun ve düzenlemeler için ayrıca bkz. Şerif Mardin, Türkiye'de Din ve Siyaset Makaleler 3, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1995), 128-132.

ması görevi verilmişti ancak 1928 yılında 122 sayılı Kanunla Anayasa'nın resmi din anlayışı kaldırılmıştır ve 1937 yılında laiklik ilkesi Anayasa'da temel ilke olarak kabul edilmiştir. 1924 Anayasası'nın temel ilkelerinden olan laiklik ilkesi, 1961 Anayasası'nda da aynen korunmuştur. 1982 Anayasası'nın 2. maddesi ile de laiklik, Cumhuriyet'in değiştirilemez nitelikleri arasında kabul edilmiştir³⁶. Bu maddenin gerekçesinde laiklik, *"Hiçbir zaman dinsizlik anlamına gelmeyen laiklik ise her ferdin istediği inanca, mezhebe sahip olabilmesi, ibadetini yapabilmesi ve dini inançlarından dolayı diğer vatandaşlardan farklı bir muameleye tabii kılınmaması anlamına gelir."* şeklinde açıklanmıştır³⁷.

C. Türk Anayasa Hukukunda Laiklik ve Gereklere

Anayasamızın 2. maddesinde Cumhuriyetin değiştirilemez nitelikleri arasında sayılan laikliğin din ve vicdan hürriyeti ve din ve devlet işlerinin ayrılığı olmak üzere iki cephesinin var olduğu kabul edilmiştir³⁸. Anayasa Mahkemesi, laikliğin tanımı noktasında genel geçer bir tanımının yapılmasının zor olduğunu belirtmekle birlikte bu iki cepheyi laikliğin unsurları kabul ederek Türk tipi laikliğin tanımını yapmaya çalışmıştır³⁹. Buna göre: *"Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında kabul edilen lâiklik ilkesi: Özellekle; a) Dinin Devlet işlerinde egemen ve etkili olmaması esasını benimseme b) Dinin, bireylerin manevî hayatına ilişkin olan dinî inanç bölümünde aralarında ayırım gözetilmeksizin, sınırsız bir hürriyet tanımak suretiyle dinî Anayasa inancası altına alma*

³⁶ Eren, Anayasa Hukuku Dersleri Genel Esaslar Türk Anayasa Hukuku, 336; Din devlet ilişkilerinin Osmanlı'nın son dönemlerinden Cumhuriyet tarihinin ilk dönemlerine kadar hangi düzenlemelerle nasıl bir aşamadan geçtiğinin ayrıntılı bilgisi için Bkz. İsmail Kara, "Din ile Devlet Arasına Sıkışmış Bir Kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı", M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 18/18 (2000): 30-34.

³⁷ Burhan Kuzu, Türk Anayasa Metinleri ve İlgili Mevzuat (İstanbul: Filiz Kitapevi, 1995), 23.

³⁸ Ergun Özbudun, Türk Anayasa Hukuku (Ankara: Yetkin Yayınları, 2019), 77; Gözler, Türk Anayasa Hukuku, 187.

³⁹ AYM. K.T. 04.11.1986. E. 1986/11. K. 1986/26; AYM. K.T. 21.10.1971. E. 1973/53. K. 1971/76; AYM'nin laikliğin tanımını yaptığı başkaca kararları için ayrıca Bkz. AYM. K.T. 03.07.1980. E.1980/19. K.1980/48; AYM. K.T. 25.10.1983. E.1982/3. K.1983/1; AYM. K.T. 07.03.1989. E.1989/1. K.1989/12 (09.12.2021) <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/>.

c) Dinin, bireyin manevî hayatını aşarak toplumsal hayatı etkileyen eylem ve davranışlara ilişkin bölümlerinde, kamu düzenini güvenini ve çıkarlarını korumak amacıyla, sınırlamalar kabul etme ve dinin kötüye kullanılmasını ve sömürülmesini yasaklama ç) Devlete, kamu düzenini ve haklarının koruyucusu sıfatıyla dinî hak ve hürriyetler üzerinde denetim yetkisi tanıma niteliklerinden oluşmuş bir ilkedir.”

Türkiye, laik devlet ilkesini Anayasası'nda değişmez ilke olarak kabul etmiştir. Ancak bir ülkenin laik olup olmadığı laiklik ilkesinin açıkça mevzuatta yer alıp almaması ile ilgili değildir. Bir ülkenin laikliği, onun gereklerinin ne kadarına uyulduğu ile ilgilidir⁴⁰. Laikliğin gerekleri ise bireylere din ve vicdan hürriyetinin tanınması, din ve devlet kurumlarının ayrılması ve hukuk düzeninin dine dayanmaması şeklinde ifade edilmektedir⁴¹. Laikliğin en önemli unsurlarından biri olarak kabul edilen din ve vicdan hürriyeti, 1982 Anayasası'nın 24. maddesinde düzenlenmiştir. Laikliğin ikinci önemli unsuru olan hukukun dine dayanmaması şartı ise egemenliğin ve yasamanın kaynağının dine dayandırılmaması anlamına gelmektedir⁴². Buna göre Türkiye Cumhuriyeti'nde egemenliğin ve yasamanın kaynağı, Anayasa'nın 6. ve 7. maddesi gereğince Türk Milleti'tir⁴³. Ayrıca Anayasa Mahkemesi uzun yıllar kararlarında dinsel kaynaklı düzenlemelerin hiçbir şekilde laiklik ile bağdaşmayacağını dile getirmiştir⁴⁴. Laik devlet ol-

⁴⁰ M. Nuri Kodamanoğlu, “Laik Devlet Düzenimizin İlk Yasal Dayanağı”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 8 (1991): 643; Ebru Karaman, “Türk ve Fransız Anayasalarında Laiklik İlkesi”, Uluslararası Avrasya Ekonomileri Konferansı Tam metin Bildirisi, (2019), 343, (Erişim Tarihi: 10.12.2021) <https://www.avekon.org/papers/2275.pdf>.

⁴¹ Eren, Anayasa Hukuku Dersleri Genel Esaslar Türk Anayasa Hukuku, 344; Karaman, “Türk ve Fransız Anayasalarında Laiklik İlkesi”, s. 343-345.

⁴² Eren, Anayasa Hukuku Dersleri Genel Esaslar Türk Anayasa Hukuku, 353.

⁴³ Anayasa'nın 6. ve 7. maddeleri: “*Madde 6 – Egemenlik, kayıtsız şartsız Milletindir. Türk Milleti, egemenliğini, Anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organları eliyle kullanır. Egemenliğin kullanılması, hiçbir surette hiçbir kişiye, zümreye veya sınıfa bırakılmaz. Hiçbir kimse veya organ kaynağını Anayasadan almayan bir Devlet yetkisi kullanamaz.*

Madde 7 – Yasama yetkisi Türk Milleti adına Türkiye Büyük Millet Meclisindedir. Bu yetki devredilemez.”

⁴⁴ AYM. K.T. 07.03.1989. E. 1989/1. K. 1989/12; ancak son yıllarda Anayasa Mahkemesi, pozitif hukukta düzenlemelerin dinden esinlenilerek hazırlanmasını laik

manın üçüncü gerekliliği ise din ve devlet kurumlarının ayrı kurumlar olarak toplumda yer almasıdır. Bu şartları, Türkiye'nin katı laiklik anlayışı ile ne kadar sağladığı ise tartışmalıdır. Anayasa Mahkemesi, laikliğin bu gereklilikleri ile ilgili tartışmayı, 1970'li yıllardan itibaren benimsemiş olduğu laiklik tanımının kapsamını 2012 yılından itibaren kabul ettiği esnek laiklik anlayışı ile çözmeye çalışmıştır. Buna göre Anayasa Mahkemesi, laikliğin iki farklı yönü olduğunu, bunlardan ilkinin katı laiklik anlayışı olduğunu ve bu anlayışın, dini yalnızca bireylerin vicdanına hapsedtiğini ikincisinin ise daha esnek bir laiklik anlayışı olduğunu ve bu anlayışın dinin bireysel yönü ile birlikte toplumsal yönünün varlığını da kabul ettiğini ifade etmiştir. Mahkemeye göre laiklik devlete hem pozitif hem de negatif yükümlülükler yüklemektedir. Mahkeme'ye göre Negatif yükümlülük, devletin bir dini ya da inancı resmî olarak benimsememesi ve bireylerin din ve vicdan hürriyetine zorunlu nedenler olmadıkça müdahale etmemesi anlamına gelir iken; pozitif yükümlülük, devletin, din ve vicdan hürriyetinin önündeki engelleri kaldırması, kişilerin inandıkları gibi yaşayabileceği uygun bir ortamı ve bunun için gerekli imkânları sağlaması ödevi anlamına gelmektedir⁴⁵. Ancak laiklik anlayışının değişmiş olması, DİB bağlamında, Türkiye'de genel idare içinde bir din kurumu bulunduğu ve bunun laiklik ilkesinin gereği olan "din kurumlarının devletten

ilkesinin ihlali olarak değerlendirmemektedir. Din kurallarının toplumsal ihtiyacı karşılamak amacıyla hukuki düzenlemelerde kaynaklık etmesinin laik ilkesini ihlal etmediğine yönelik Anayasa Mahkemesi kararı için Bkz. AYM. K.T. 20.09.2012. E. 2012/65. K. 2012/128 (09.12.2021). <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/>.

⁴⁵ Anayasa Mahkemesi, 2012/65 Esas sayılı kararında laiklik ilkesinin yorumunu şu şekilde belirtmiştir: "Laikliğin tarihsel gelişimi incelendiğinde, din olgusuna yönelik yaklaşım farklılıklarına bağlı olarak, kavramın iki farklı yorumu ve uygulamasının bulunduğu görülmektedir. Bunlardan, katı laiklik anlayışına göre din, bireyin sadece vicdanında yer bulan, bunun dışına çıkarak toplumsal ve kamusal alana kesinlikle yansımaması gereken bir olgudur. Laikliğin daha esnek ya da özgürlükçü yorumu ise dinin bireysel boyutunun yanında aynı zamanda toplumsal bir olgu olduğu tespitinden yola çıkmaktadır. Bu laiklik anlayışı, dini sadece bireyin iç dünyasına hapsedmemekte, onu bireysel ve kolektif kimliğin önemli bir unsuru olarak görmekte, toplumsal görünürlüğüne imkân tanımaktadır. Laik bir siyasal sistemde, dini konulardaki bireysel tercihler ve bunların şekillendirdiği yaşam tarzı devletin müdahalesi dışında ancak, koruması altındadır. Bu anlamda laiklik ilkesi din ve vicdan özgürlüğünün güvencesidir."

bağımsız olması gerektiği” ilkesi ile çeliştiği gerçeğini değiştirmemektedir⁴⁶. Bu çelişmenin çözümü için Anayasa Mahkemesi'nin özellikle 2012/65 Esas sayılı kararı büyük önem taşısa da teorik olarak bir çelişmenin olduğu açıktır⁴⁷. Bu çelişmenin içeriğini daha iyi öğrenmek ve DİB'in laiklik ilkesini ihlal edip etmediğinin değerlendirmesini yapmak için DİB'in yetkisi, hukuki statüsü ve tarihsel süreçteki sahip olduğu misyonun belirlenmesi büyük önem arz etmektedir. Buna göre:

D. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kuruluşu, Kuruluş Yıllarındaki Görev Alanı, Yetkisi ve Hukuki Statüsü

Büyük Millet Meclisi, 3 Mayıs 1920 tarihinde Osmanlı Devleti'ndeki Şeyhülislamlık ve Evkaf Nezareti'nin görevlerini üstlenmek üzere Şer'îye ve Evkaf Vekaleti adlı bir bakanlık kurmuştur. Bu bakanlık, 3 Mart 1924 tarihinde 429 sayılı “Şer'îye ve Evkaf ve Erkanı Harbiye-i Umumiye Vekaletlerinin İlgasına Dair Kanun” ile “Diyanet İşleri

⁴⁶ Eren, Anayasa Hukuku Dersleri Genel Esaslar Türk Anayasa Hukuku, 358; Cemal Anadol, Türkiye'de Din ve Vicdan Hürriyeti (İstanbul: Burak Yayınevi, 1998), 79-80; Olkan Senemoğlu ve Ayşe Küçük, “Amerika ve Türkiye'de Din-Devlet İlişkisi: Karşılaştırmalı Bir Analiz”, Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6/1 (2018): 108; Hakan Mertcan, “Karşılaştırmalı Olarak Türkiye'de Laiklik”, 321, (Erişim Tarihi: 13.12.2021) <https://www.avk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/MERTCAN-HAKAN-KAR%C5%9EILA%C5%9ETIRMALI-OLARAK-T%C3%9CRK%C4%B0YE%E2%80%99DE-LA%C4%B0KL%C4%B0K.pdf>

Rıdvan Akın, “Geçmişten Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığının Tarihsel İşlevi”, Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 19/2 (2020): 580.

⁴⁷ Anayasa Mahkemesi, 2012/65 Esas sayılı kararında laiklik ilkesinin devlet ve din kurumları arasındaki ilişkiyi mutlak olarak yasaklamadığını açıklamak üzere söz konusu kararda şu ifadelere yer vermiştir: “Türkiye’de baştan beri laiklik ilkesinin anayasal düzeyde ve uygulamada Devlet ile İslam dini arasındaki kurumsal ilişkiyi mutlak surette dışladığı da söylenemez. Anayasa, resmî bir dine yer vermemekle birlikte, çoğunluk dininin mensuplarının inanç, ibadet ve eğitim gibi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik resmî mekanizmalar öngörmüştür. Anayasa'nın 136. maddesi, Diyanet İşleri Başkanlığını 'laiklik ilkesi doğrultusunda' özel kanununda gösterilen görevleri yerine getirmek üzere, genel idare içinde yer alan bir anayasal kurum olarak tanımlamıştır. 1965 tarihli 633 sayılı Kanun'un 1. maddesi uyarınca, bu anayasal kurumun amacı, 'İslam Dininin inançları, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek' olarak belirlenmiştir.”

Reisliği⁴⁸ kurulana kadar görevini devam ettirmiştir. 429 sayılı Kanun ile Diyanet İşleri Reisliği kurulmuş ve görev alanı belirtilmiştir. Buna göre vatandaşın eylem ve işlemleri yani muameleleri nassa ait düzenlemeleri hakkında hüküm meydana getirmek ve tasarrufta bulunmak yetkisi, meclis ve hükümete ait yetkiler olarak belirtilir iken; Diyanet İşleri Reisliğinin görevleri, itikat, ibadet işleri ve dini ibadet yerlerinin düzenlenmesi şeklinde “teknik idari hizmet kimliği” olarak belirtilmiştir⁴⁹. 429 sayılı Kanun, din işlerini idari ve teknik bir fonksiyona indirgediği için laik devlet düzeninin ilk yasal dayanağı olarak değerlendirilmiştir⁵⁰. 1924 Anayasası’nda DİB, idari ve teknik bir hizmeti ifa eden bir kurum gibi düzenlenmesine rağmen devlet dini İslam olarak düzenlenmekteydi. Bu çelişkili durum, 10 Nisan 1928 yılında devletin dininin İslam olduğu ibaresi kaldırılarak giderilmiştir ve 1937 yılında laiklik ilkesi 1924 Anayasası’na eklenmiştir.

⁴⁸ “Diyanet İşleri Başkanlığı”nın ismi verilir iken Meclis’te uzun uzadıya tartışmalar ortaya çıkmıştır. Başlangıçta Başkanlığın ismi “Din İşleri” olarak öngörülmüştür. Ancak sonrasında Zonguldak Milletvekili Hilmi Tunali’nin önerisi ile “diyanet işleri” olarak değiştirilmiştir. Bu değişimin sebebi, doğrudan yeni kurulan başkanlığa verilecek görev tanımı ile ilgilidir. Çünkü “din işleri” kelimesi yargısal ve fetva ile ilgili tüm işleri kapsayan bir anlama sahip iken; “diyanet” kelimesi yalnızca ibadet ve itikat alanını kapsayan bir anlama sahiptir. Özellikle diyanet kelimesinin seçilmesinden de anlaşılacağı üzere Başkanlığın görev alanı ibadet ve itikat alanlarıyla sınırlandırılmış ve dini muamele konuları bu kurumun yetkisi dışında bırakılmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Mehmet Bulut, “Teşkilatımıza ‘Diyanet’ Adı Nasıl Verildi?”, Diyanet Dergi (Erişim Tarihi: 28.12.2021), <https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=30663>; Toprak, “Türkiye Cumhuriyeti’nde Dini Kurumsallaşma: Diyanet İşleri Başkanlığının Kuruluşu”, 222; Kara, “Din ile Devlet Arasına Sıkışmış Bir Kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı”, 38; Aydın, “Diyanet İşleri Başkanlığının Hukuki Statüsü Üzerine Tartışmalar”, 242-244; İstar Gözaydın, Diyanet: Türkiye Cumhuriyeti’nde Dinin Tanzimi, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 59-62; Bozan, Devlet İle Toplum Arasında Bir Okul: İmam Hatip Liseleri, Bir Kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı, 50-52.

⁴⁹ Bahri Savcı, “Diyanet İşleri Teşkilatının Gelişmeleri”, 91; Aydın, “Diyanet İşleri Başkanlığının Hukuki Statüsü Üzerine Tartışmalar”, 244; Toprak, “Türkiye Cumhuriyeti’nde Dini Kurumsallaşma: Diyanet İşleri Başkanlığının Kuruluşu”, 221; Aydın, “Diyanet İşleri Başkanlığı Üzerine Bir Tartışma: Temsil Meselesi”, 892; Cumhuriyet döneminde DİB’in kuruluş amaçlarının toplu ifadesi için ayrıca bkz. Kutlu Sönmez, “Diyanet İşleri Başkanlığı ve İslamiçi Dini Gruplarla (Mezhep ve Tarikatlar) İlişkileri”, Dini Araştırmalar Dergisi, 12/33 (2009): 107-108.

⁵⁰ Savcı, “Diyanet İşleri Teşkilatının Gelişmeleri”, 90; Kodamanoğlu, “Laik Devlet Düzenimizin İlk Yasal Dayanağı”, 644.

DİB'e kuruluş yıllarında sınırlı bir alanda hareket kabiliyeti sağlanmıştır ve din işleri devlet eliyle kontrol altına alınmıştır⁵¹. DİB'in kuruluş yıllarında gerçekten de 1970/53 Esas sayılı Anayasa Mahkemesi kararında olduğu gibi laiklik ilkesini koruyucu bir misyon üstlenmiştir. Çünkü daha önce kendisine bağlı olan vakıfların başbakanlığa bağlanması⁵² ve yetkili olduğu alanların daraltılması⁵³ ile bağımsız bir dini kurum gibi değil; devlete bağlı herhangi bir devlet kurumu şeklinde hizmet vermiştir⁵⁴.

Diyanet İşleri Reisliği hakkında ilk olarak 22 Haziran 1935 tarihinde 2800 sayılı bir teşkilat kanunu düzenlenmiştir. 2800 sayılı Kanunla Reisliğin yapısı, teşkilatı ve kadroları belirlenmiştir. 2800 sayılı Kanun, laikliğin dinin devletten ayrılması yönünü destekleyici düzenlemeler içermektedir. Buna göre bu Kanun ile Diyanet İşlerinin görev alanının muamelat değil; yalnızca itikat ve ibadet ile sınırlandırıldığı tekrar belirtilmiş ve bu alanın dışına çıkılması engellenmiştir. Reislik, Başbakanlığa tabi kılınmıştır ve teşkilatın temel unsuru olarak kabul

-
- ⁵¹ Senemoğlu ve Küçük, "Amerika ve Türkiye'de Din-Devlet İlişkisi: Karşılaştırmalı Bir Analiz", 108-109; Mehmet Kahraman, "Avrupa Birliği Ülkelerinde ve Türkiye'de Laiklik", Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5/9 (2014): 71; Samur, "Yeni Anayasada Din ve Vicdan Özgürlüğünün Düzenlenmesi", 99-100; Toprak, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Dini Kurumsallaşma: Diyanet İşleri Başkanlığının Kuruluşu", 223; Mertcan, "Karşılaştırmalı Olarak Türkiye'de Laiklik", 320; DİB'in kuruluş yıllarında geçirmiş olduğu aşamaların ayrıntıları için ayrıca Bkz. Gözaydın, Diyanet: Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi, 62-88.
- ⁵² 3 Mart 1924 tarihinde 429 sayılı "Şer'îye ve Evkaf ve Erkanı Harbiye-i Umumiye Vekaletlerinin İlgasına Dair Kanun" ile DİB kurulur iken aynı zamanda Şer'îye ve Evkaf Vekaletine bağlı vakıflar başbakanlığa bağlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için ayrıca Bkz. Toprak, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Dini Kurumsallaşma: Diyanet İşleri Başkanlığının Kuruluşu", 222; 228; Kara, "Din ile Devlet Arasına Sıkışmış Bir Kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı", 36-37.
- ⁵³ 08.06.1931 tarihli 1927 sayılı "Evkaf Umum Müdürlüğü 1931 Mali Yılı Bütçe Kanunu" ile Diyanet İşleri Bünyesinde yer alan Dini Müesseseler Müdürlüğü ve Levazım Müdürlüğü, Vakıflar Genel Müdürlüğüne aktarılmıştır ve Diyanet İşleri Reisliğinin yetki ve görev alanı daha da daraltılmıştır. Bkz. Toprak, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Dini Kurumsallaşma: Diyanet İşleri Başkanlığının Kuruluşu", 224.
- ⁵⁴ DİB'in kuruluş sebebini dinin bir ölçüde devletin denetimi altına alınmış olması için olduğunu kabul etmekle birlikte DİB'in devlet içinde bir teşkilata sahip olmasının fiilen devlet içinde dinin etkisinin zaman zaman artması şeklinde sonuçlar doğurduğunu da iddia eden görüş için ayrıca bkz. Mustafa Erdoğan, Demokrasi Laiklik Resmî İdeoloji, (Ankara: Liberte Yayınları, 2000), 270-271.

edilen din görevlileri memur statüsünde kabul edilip maaşa bağlanı-
ken; diğer unsurlara devlet maaşı bağlanmamıştır. Diyanet teşkilati-
na mensup tüm çalışanların özlük işlerinin merkezi hükümetçe belir-
lenmesi kararlaştırılmıştır ve itikat ve ibadet alanı dışında vaaz veren-
lerin vaizlik görevinin ellerinden alınacağı kararlaştırılmıştır⁵⁵.

1940'lı yıllarda DİB'in hukuki genel olarak görev alanında bir de-
ğişiklik olmamakla birlikte hukuki statüsü noktasındaki tartışmalar
ortaya atılmaya başlanmıştır⁵⁶. Bu tartışmaların esasını, 1949 yılı Büt-
çe Görüşmelerinde Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu özetlemiştir.
Tekelioğlu'na göre laiklik din ve devlet işlerinin ayrılması kadar; ül-
kede halihazırda var olan dinlerden birine ayrıcalık tanınmaması an-
lamına da gelmektedir. O halde ülkedeki Musevi ve Hıristiyan dinine
mensup din adamlarına maaş bağlanmaz iken; Diyanet İşleri'nde çalış-
an din görevlilerine maaş bağlanması laiklik ilkesinin ihlali değil mi-
dir? Ayrıca Tekelioğlu'na göre nüfusunun yüzde doksan sekizi Müs-
lüman olan bir ülkede, İslam dinine hizmet etme amacı olan Diyanet
İşleri Reisliği'ne Türk ulusunun şerefine yakışır bir makam vermek
gerekmez midir⁵⁷? Tekelioğlu'nun özetlemiş olduğu tartışmanın odak
noktası, genellikle ülke nüfusunun çoğunluğunun Müslüman olduğu
bir ülkede Müslüman olmayanların cemaat kurma hakkı var iken;
Müslümanların DİB'in devlet denetimine tabi olduğu için cemaat
kurma hakkının olmamasıdır⁵⁸.

1950'li yılların başından itibaren DİB'in statüsünde iyileşmeler
ve yetki alanında genişlemeler görülmüştür⁵⁹. Örneğin 29.04.1950
tarihinde 5634 sayılı Kanun ile DİB'in konumu ve kadrosu güçlenmiş-
tir. Bu Kanun ile Diyanet İşleri Reisliği'nin adı, Diyanet İşleri Başkanlı-

⁵⁵ Savcı, "Diyanet İşleri Teşkilatının Gelişmeleri", 91-94; Aydın, "Diyanet İşleri Baş-
kanlığının Hukuki Statüsü Üzerine Tartışmalar", 248.

⁵⁶ Meclis çalışmaları sırasında DİB özelinde yapılan tartışmalar için ayrıca Bkz.
Çiğdem Ataş, "Türkiye'de Din-Siyaset ve Laiklik", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans
Tezi, Anadolu Üniversitesi, 2003), 42; Aydın, "Diyanet İşleri Başkanlığının Hukuki
Statüsü Üzerine Tartışmalar", 249-253.

⁵⁷ ATAŞ, "Türkiye'de Din-Siyaset ve Laiklik", 42.

⁵⁸ ATAŞ, "Türkiye'de Din-Siyaset ve Laiklik", 43; 126.

⁵⁹ Aydın, "Diyanet İşleri Başkanlığının Hukuki Statüsü Üzerine Tartışmalar", 253.

ğı olarak değiştirilmiştir ve 1931 yılında Evkaf Umum Müdürlüğüne bırakılan cami ve mescitlerin idaresi tekrar DİB'e bağlanmıştır. DİB, 1961 Anayasası'nın 154. maddesi ile anayasal statüde bir kurum olarak kabul edilmiştir. Anayasa'nın 154. maddesine göre: "Genel İdare içinde yer alan DİB, özel kanunda gösterilen görevleri yerine getirir." DİB'e Anayasa'da yer verilmesi, laiklik ilkesi ile çeliştiği gerekçesiyle yoğun eleştirilere maruz kalmıştır. Ancak bu eleştirilere, DİB'in misyonunun fazla teknik ve idari bir boyutta olduğu, yalnızca toplumsal alandaki birtakım dağınkılıkların toparlanması için kurulduğundan laiklik ilkesini zedelediği yönünde cevaplar verilmiştir⁶⁰.

1961 Anayasası'nın 154. maddesi, DİB'in görev ve yetkilerinin kanunla belirlenmesini düzenlemiştir ve bu doğrultuda 22.06.1965 tarihinde 633 sayılı Kanun çıkarılmıştır. Bu kanun ile DİB'e ilişkin mevzuat tek elde toplanmıştır⁶¹. Bu kanun 01.07.2010 tarihli 6002 sayılı Kanunu ile geçirdiği köklü değişikliklere rağmen yıllardır yürürlükte kalmaya devam etmektedir. Bu Kanun'un 1. maddesine göre DİB, başbakanlığa bağlı İslam dininin inanç, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda insanları bilgilendirmek ve ibadet yerlerini yönetmek üzere kurulmuştur. Ayrıca bu Kanun'un yukarıda sayılan; İslam dininin itikat ve ibadet ile ilgili işlerini yürütmek, din konusunda insanları bilgilendirmek ve ibadet yerlerinin idaresi şeklindeki üçlü göreve ilave olarak dini konularda araştırmalar ve yayınlar yapmak, din derslerinin müfredatının belirlenmesine yar-

⁶⁰ "Gerek Diyanet İşleri Reisliğinin teşkilâtta yer alması gerekse dinî eğitim, basit bir zabıttan ibarettir. Çünkü, Diyanet İşleri Reisliği bir Devlet dininin teşkilâtı veya bir siyasi teşkilâtın içinde bu dinin teşkilâtı mahiyetinde değildir... Diyanet İşleri Reisliği Teşkilâtı; ancak ve ancak, toplumun dinî vasfındaki bâzı işlerini, dağınkılıktan ve düzensizlikten kurtarmak için bu işleri bir merkeze bağlayarak kanalize etmekten ibarettir. Diyanet İşleri Başkanlığının mânası, hikmeti vücudu ancak ve ancak bundan ibarettir. Yani bu iş bir âmme hizmeti tesisi değil, ancak bir düzenin temin edilmesi işidir." Bkz. T.C. Temsilciler Meclisi, 43/3 (1961), 114; Tartışmaların ayrıntıları için Bkz. Aydın, "Diyanet İşleri Başkanlığının Hukuki Statüsü Üzerine Tartışmalar", 254-256.

⁶¹ 633 sayılı Kanunu, laikliğin gereklerine aykırı olarak kabul eden ve ahlak, kültür gibi sınırları çizilemeyen ve toplumu yakından ilgilendiren kavramların dinsel bir açıdan yorumlanmasına sebep olacak yetkileri DİB'e tanıdığı için eleştiren görüşler için ayrıca bkz. Savcı, "Diyanet İşleri Teşkilatının Gelişmeleri" 101-102; İhtar B. Tarhanlı, Müslüman Toplum Laik Devlet, (İstanbul: Afa Yayınları, 1993), 159.

dımcı olmak gibi başkaca görevleri de DİB'e vermiştir⁶². Bu esnada bünyesine farklı görev ve sorumlulukları alarak teşkilatlanmasını ve görevini sürdüren DİB'in görev alanı ve hukuki statüsünün belirlenmesine yönelik olarak Anayasa Mahkemesi'ne başvurular yapılmıştır⁶³. Bu kapsamda Anayasa Mahkemesine yapılan ilk başvuru, din görevlilerinin devlet memuru olarak değerlendirilmesini öngören değişikliğin din hizmetlerinin kamu hizmeti olarak değerlendirilemeyeceği gerekçesiyle iptali istemlidir⁶⁴. Anayasa Mahkemesi'nin bu başvuruya ilişkin kararında, Türkiye özelinde olmak üzere hem laikliğin hem DİB'in hem de görevlilerinin hukuki statüsü ile ilgili belirlemelelere yer vermiştir⁶⁵. Anayasa Mahkemesi'nin bu kararı, 2012 yılına kadar birçok kararına emsal teşkil etmiştir.

⁶² Aydın, "Diyadin İşleri Başkanlığının Hukuki Statüsü Üzerine Tartışmalar", 257.

⁶³ AYM. K.T. 12.12.1979. E. 1979/25. K. 1979/46; AYM. K.T. 21.10.1971. E. 1970/53, K. 1971/76 (10.12.2021). <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/>.

⁶⁴ AYM. K.T. 21.10.1971. E. 1970/53. K. 1971/76 (10.12.2021). <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/>.

⁶⁵ Anayasa Mahkemesinin 1970/53 Esas sayılı kararında laiklik Türkiye özelinde bir laiklik olarak şu şekilde açıklanmıştır: "*Lâiklik ilkesinin anlamını tayin ederken mabedin ve din işleriyle uğraşan kimselerin özerk veya bağımsız oldukları biçiminde bir anlam kasdetmiş değildir. Daha önce de değinildiği üzere, Hıristiyan dininin taşıdığı özelliğe göre din ve devlet işlerinin birbirine karışmaması esasının, kilisenin bağımsızlığı biçiminde mânalandırılmasında bir sakınca görülmemiştir. Çünkü Batı devletlerinde dinin kötüye kullanılması ve sömürülmesi bizdeki şekilde bir sonuç doğurmadığından din ve devlet işlerinin birbirine karışmaması yönünden kabul edilen, kilisenin bağımsızlığı durumu devlet düzeni bakımından bir tehlike göstermemektedir. Oysa İslâmlık bireylerin yalnız vicdanlarına ilişkin olan dinî inanç bölümünü düzenlemekle kalmamış, aynı zamanda bütün toplum ilişkilerini, devlet faaliyetlerini ve hukuku da tanzim etmiştir. Bu durumda ülkemizde din hürriyetinin Anayasa ile çizilen sınırlarının ihlâli dinin sömürülmesi ve kötüye kullanılması, Devletin lâiklik esasına dayanan düzenine karşı gelinmesi anlamını taşımakta; Anayasanın temel ereklere engelleme sonucunu doğurmaktadır. Böyle bir tutumun ve sınırsız, denetimsiz bir din hürriyeti ve bağımsız bir dinî örgütlenme anlayışının ülkemiz için pek ağır tehlikelerle yüklü olduğu uzak ve yakın tarihi tecrübelerle anlaşılmıştır. Bu nedenlerle Anayasa Koyucu, mabedin ve din işleriyle uğraşan kimselerin özerkliği veya bağımsızlığı biçiminde sınırsız ve Devlet denetimi dışında kalan bir din hürriyeti anlayışının Anayasa'da kabul edilen lâiklik düzeni ve ilkelerine uygun görmemiştir.*" Aynı kararda Türkiye özelinde laikliğin güvencesi olarak kabul edilen DİB'in kurum olarak hukuki statüsü ise şu şekilde belirtilmiştir: "*Diyadin İşleri Başkanlığı, dinî bir teşkilât değil Anayasa'nın 154. maddesinde saptandığı üzere genel idare içinde yer almış idarî bir teşkilât durumundadır ve bu teşkilâta mensup kişiler de 154. maddede sözü geçen özel kanun ve dolayısıyla 154. madde hükmünce memur*

1982 Anayasası, 1961 Anayasası'nda olduğu gibi DİB'e anayasal bir statü vermiştir⁶⁶. 1982 Anayasası 136. maddesinde Anayasa koyucuları tarafından DİB'e 1961 Anayasası'ndan farklı olarak *"laiklik ilkesi doğrultusunda bütün siyasi görüş ve düşüncülerin dışında kalarak"* ifadesiyle nasıl düşünmesi gerektiğini, iş ve işlemlerinde misyonunun ne olması gerektiğini de açıkça belirtilmiştir. Ayrıca aynı maddenin devamında DİB'e *"milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek"* görevlerini nasıl ve hangi amaçla yerine getirmesi gerektiği belirtilmiştir. Mustafa Erdoğan'a göre bu açıklamaların amacı, Devletin İslam'ı bir din olmaktan öte ulusal bütünleşmenin bir aracı haline getirmektir⁶⁷. Anayasa Mahkemesi ise 1982 Anayasası döneminde de 1961 Anayasası döneminde olduğu gibi katı laiklik anlayışını değiştirmemiştir ve DİB'i laiklik ilkesinin bir güvencesi olarak devletin genel idaresi içerisinde değerlendirmeye devam etmiştir⁶⁸. Tüm bunlarla

niteliğinde sayılmışlardır. Bu durumun bir Anayasa hükmü gereği olması dolayısıyla da, Anayasa'nın 117. maddesine aykırılıktan söz edilemez."

Aynı kararda Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı görevlilerin devlet memuru olarak kabul edilmesini ise laik ilkesi yönünden şu şekilde değerlendirmiştir: *"Dinin Devletçe denetiminin yürütülmesi, din işlerinde çalışacak kimselerin yetenekli olarak yetiştirilmesi yoluyla dinî taassubun önlenmesi ve dinin toplum için manevî bir disiplin olmasının sağlanması ve böylece Türk Milletinin çağdaş uygarlık seviyesine erişmesi, yücelmesi ona ereğinin gerçekleştirilmesi gibi nedenlere dayandığı gibi aynı zamanda toplumun çoğunluğunun müslüman bulunduğu ülkemizde, dinî ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için din işleri görececek kişiler, mabet ve başka maddî ihtiyaçların sağlanması ve bunların bakımı gibi konulara yardım etmek nedenlerine de dayanmaktadır. Devletin her içtimaî müessesede olduğu gibi, içtimaî bir müessese olan toplumun dinî gereksinmelerine yardım etmesinin Anayasa'da yer alan ve nitelikleri açıklanan lâiklik esaslarına aykırı bir yanı bulunmadığı gibi Diyanet İşleri Bakanlığının Anayasa'da yer almasının da yukarıda açıklanan nedenlere dayanması karşısında, lâiklik ilkesine aykırı düştüğü kabul edilemez. Yine bu nedenlerle Devletin bu alandaki yardımı ve Diyanet İşleri Kuruluşu görevlilerinin memur sayılması Devletin din işlerini yürüttüğü anlamına gelmeyip ülke koşullarının zorunlu kıldığı ihtiyaca uygun bir çözüm yolu bulmak gerek ve anlamını taşımaktadır."*

⁶⁶ 1982 Anayasası'nın 136. maddesi: *"Genel idare içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı, laiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasi görüş ve düşüncülerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek, özel kanununda gösterilen görevleri yerine getirir."*

⁶⁷ Mustafa Erdoğan, "1982 Anayasasında Din Özgürlüğü", Liberal Düşünce Dergisi, 18 (2000): 230.

⁶⁸ 1982 Anayasası döneminde Anayasa Mahkemesi'nin 2012 yılına kadar yerleşmiş laiklik bağlamında diyanetin amacı ve misyonu: *"Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Anayasa'da yer alması hususu din hizmetleri denetiminin Devletçe yürütülmesi, din işle-*

birlikte 01.07.2010 tarihinde 6002 sayılı “Diyanet İşleri Başkanlığının Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” yürürlüğe girmiştir. Bu Kanun, Başkanlığın bir önceki tabi olduğu 633 sayılı teşkilat Kanununda önemli değişiklikler meydana getirmiştir. 6002 sayılı Kanunla DİB, genel idare içerisinde, genel müdürlük seviyesinden müsteşarlık seviyesine çıkarılmıştır. Hizmet birimi sayısı 12’den 14’e çıkarılmıştır. Başkanlığa cami dışında da dini hizmet sunabilmesi için kendisine ait radyo ve televizyon yayını ve uluslararası alanda din hizmeti sağlayabilme imkânı getirilmiştir⁶⁹. Söz konusu bu Kanunla Başkanlığın yetki alanı önemli düzeyde genişlemiştir.

Sonuç olarak DİB, kuruluştan itibaren yetkilerini genişleten, genel idare içerisinde değerlendirilen ve devlet tarafından desteklenen bir idari kurumdur. Zaman içerisinde DİB’in yetkisinin genişlemesi bu kurumu bağımsız, özerk bir kurum haline getirmemiştir. DİB kurumu,

rinde çalışacak kimselerin yetenekli olarak yetiştirilmesi yoluyla dinî taassubun önlenmesi, ahlâkın ve dinin toplum için manevî bir disiplin durumuna gelmesi ve böylece değişik dinlerdeki tüm inanları ve inananlarıyla Türk Ulusu'nun çağdaş uygarlık düzeyine erişmesi ana ereğinin gerçekleştirilmesi nedenleri yanında, çoğunluğun müslüman olduğu ülkemizde, dinî gereksinimlerin karşılanabilmesi için din hizmetleri görececek kişilerin, mabetlerin ve başka maddî gereksinimlerinin sağlanması, onarım ve bakımları gibi konulara da katkısı olması nedenlerine dayanmaktadır. Devletin her toplumsal kurumda olduğu gibi, toplumun dinî gereksinmelerine yardım etmesinin Anayasa'da yer alan ve nitelikleri açıklanan lâiklik esaslarına aykırı bir yanı bulunmadığı gibi Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Anayasa'da yer almasının da yukarıda açıklanan nedenlere dayanması karşısında, lâiklik ilkesine aykırı düştüğü kabul edilemez. Yine bu nedenlerle Devletin bu alandaki yardımı ve Diyanet İşleri Kuruluşu görevlilerinin memur sayılması, Devletin din işlerini yürüttüğü anlamına gelmeyip, ülke koşullarının zorunlu kıldığı durumlara uygun bir çözüm yolu bulmak amaç ve anlamını taşımaktadır. Kaldığı Anayasa'nın 136. maddesinde Başkanlığın işleri, "lâiklik ilkesi doğrultusunda..." belirlenmesiyle uygunluk temelde vurgulanmıştır." Bkz. AYM. K.T. 23.11.1993. E. 1993/1. K. 1993/2; benzer yöndeki kararlar için ayrıca Bkz. AYM. K.T. 07.03.1989. E. 1989/1. K. 1989/12; AYM. K.T. 11.02.1987. E. 1986/12. K. 1987/4 (08.12.2021). <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/>, sayılı kararının Mahmut Cuhruk, Mehmet Turan, Yekta Göngör Özden, Muammer Turan'ın karşı oy yazıları, 1691 Anayasası laiklik düşüncesi kapsamında DİB'in statüsünü değişmediğini göstermektedir.

⁶⁹ Aydın, “Diyanet İşleri Başkanlığının Hukuki Statüsü Üzerine Tartışmalar”, 267-268.

Türkiye'deki çoğunluk dinine ait hizmetlerin yerine getirilmesi adına kurulmuş idari, anayasal bir kurum olarak kabul edilebilir.

F. Laiklik ile Diyanet İşleri Başkanlığı'nın İlgisi

Bir ülkede laiklik ve devlete bağlı bir din kurumunun bir arada bulunması, teoride birbiri ile çelişen durumlar gibi görünmektedir. Buna ilişkin olarak teoride birtakım görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşler içerisinde laikliğin temel ilke olarak kabul edildiği bir ülkede, devlete bağlı bir din kurumunun varlığını laik bir devlet anlayışı ile hiçbir şekilde bağdaştıramayan görüşlerle⁷⁰ birlikte laiklik ilkesi ile devlete bağlı bir din kurumunun varlığının çelişmesinin yalnızca teorik bir çelişme olduğu ve pratikte bunun bir sonucunun bulunmadığı ile ilgili görüşte⁷¹ bulunmaktadır. Laik ilkesi ile DİB'in varlığının çelişme hali içinde olduğunu savunan görüşe göre; laik devlet anlayışının geçerli olduğu demokratik ülkelerin çoğunda din ve devlet kurumlarının ayrılığı ve din kurumlarının özerk ve bağımsız olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca dinin siyasi müdahalelerden korunması ve bağımsızlığı ancak DİB'in bağımsız ve özerk bir kurum olmasından geçmektedir⁷². Laiklik ile DİB'in varlığının çelişmesinin pratikte bir sonucunun olmadığını savunan görüşe göre hem laiklik hem DİB anayasal bir kurumdur ve Anayasa'nın hükümleri arasında herhangi bir hiyerarşi bulunmamaktadır. Bu sebeple teorik olarak bir çelişmenin varlığından söz edilse bile bunun pratikte bir sonucu olmayacaktır. Bu durum, devletin din ve vicdan hürriyetinin sağlanması açısından üst-

⁷⁰ Eren, Anayasa Hukuku Dersleri Genel Esaslar Türk Anayasa Hukuku, 358; Anadol, Türkiye'de Din ve Vicdan Hürriyeti, 79-80; Senemoğlu ve Küçük, "Amerika ve Türkiye'de Din-Devlet İlişkisi: Karşılaştırmalı Bir Analiz", 108; Mertcan, "Karşılaştırmalı Olarak Türkiye'de Laiklik", 321; Akın, "Geçmişten Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığının Tarihsel İşlevi", 580; Gözler, Türk Anayasa Hukuku, 199; DİB'in devlet teşkilatı içinde yer almasının, batı tarzı laiklik anlayışı ile uyuşmadığını belirten görüş için bkz. Ömer Anayurt, Anayasa Hukuku Genel Kısım (Temel İlkeler, Kavram ve Kurumlar) (Ankara: Seçkin Yayınları, 2022), 370 .

⁷¹ Yıldız, "İnanç Özgürlüğü Açısından Dini Gruplar ve Diyanet İşleri Başkanlığı", 516.

⁷² Eren, Anayasa Hukuku Dersleri Genel Esaslar Türk Anayasa Hukuku, 358-360; Laik devlette devlet bütçesinden yararlanan bir kurumunun varlığının laiklik ile bağdaşmayacağı görüşü için Bkz. Ali Fuat Başgil, "İlmin Işığında Günün Meseleleri", (Yağmur Yayınları, 1960), 155'ten aktaran Gözaydın, Diyanet: Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi, 280.

lendiği pozitif bir edimdir⁷³. Bu kadar kesin görüşlerin aksine farklı bir görüşü savunan Ali Ulusoy'a göre toplumda demokratik laik düzen anlayışı iyice yerli yerine oturuncaya kadar DİB, devlet teşkilatı içinde yerini korumalıdır. Çünkü din ve diyanet konusunda toplumsal barışın, kamu düzeninin sağlanabilmesi ve devam edebilmesi, Sünni İslam'ın evrensel demokrasi ile bağdaşabilen bir yorumunun yapılmasına bağlıdır. Ancak henüz günümüzde böyle bir evrensel yorum yapılmış değildir ve devletin bu konuda müdahil olması gerekmektedir⁷⁴. Kanaatimizce Türkiye'de benimsenen laiklik zaman içerisinde katı laiklikten esnek laikliğe doğru geçmiş olsa bile devlet kontrolü altında bir din kurumunun bulunması ile laiklik ilkesinin bir çelişme hali içinde bulunduğu açıktır. Ancak ülkemizde, günümüz şartları değerlendirildiğinde ve DİB'in yetki alanının genişlediği göz önünde bulundurulduğunda ve sahih din anlayışının bozulmaması, dinin kötüye kullanılmaması ve sömürülmemesi için DİB'in önemi ve gerekliliği de ortadadır.

SONUÇ

DİB'in varlığı, din ve vicdan hürriyeti ve laiklik ilkesi ile çeliştiği yönde izlenimi uyandırmaktadır. DİB'in varlığının din ve vicdan hürriyeti ile çeliştiği nokta devletin yükümlülükleri bağlamındadır. Buna göre devletin, yeni bir din anlayışı ortaya çıkarmama, belirli bir inancın benimsenmesini ya da benimsenmemesini zorlamama ve bireylere dini inanç ve kanaatleri dolayısıyla yarar sağlamama yükümlülüğü bulunmaktadır. DİB'in kuruluş yıllarındaki yetki alanı, kısmen haleflliğini yaptığı Şer'iyeye ve Evkaf Vekaletine ait vakıfların devlete bağlanması ve daha öncesinde bu Vekaletine ait olan vatandaşın eylem ve işlemleri düzenleme yetkisi yani muamelatı nassa ait olan düzenlemeler hakkında hüküm meydana getirmek ve tasarrufta bulunmak yetkisinin, meclis ve hükümete ait yetkiler olarak kabul edilmesi, göz

⁷³ Yıldız, "İnanç Özgürlüğü Açısından Dini Gruplar ve Diyanet İşleri Başkanlığı", 516.

⁷⁴ Ali Ulusoy, "Laik Devlette Diyanetin Yeri", (Erişim Tarihi: 20.12.2021), <https://t24.com.tr/yazarlar/ali-d-ulusoy/laik-devlette-diyamet-in-yeri,27518>.

önünde bulundurulduğunda; devletin, dini DİB aracılığıyla sınırlandırıldığı yorumu yapılabilecektir. Ancak günümüzde DİB'in yetkileri genişletilmiştir ve DİB'in faaliyetlerini sınırlandırıcı tutum değişmiştir. Bu durumda devletin, toplum ihtiyaçlarına binaen, DİB'in hizmet ettiği dine müdahale etmediği şeklinde yorumlanmalıdır ki bu durum, devletin DİB'i yeniden resmi bir din oluşturmak amacıyla araç edinmediği anlamına gelmektedir. Devlet, din ve vicdan hürriyeti bağlamında yeni bir din anlayışı oluşturmayacağı gibi bir dinin mensuplarına ayrıca bir yarar sağlayamayacaktır. Ancak bu yarar sağlama, ulusal ve uluslararası mahkeme kararlarına göre mutlak nitelikte bir yasak içermemektedir. Buna göre devletin desteklediği inanç ya da kanaat, bir başka inanç ya da kanaatin sınırlandırılmasına dair bir anlayış ya da hüküm içermiyorsa devletin "eşitler arasında birinci" inanç ya da kanaati desteklemesi din ve vicdan hürriyetini ihlal etmeyecektir. Bu durumda Türkiye'nin toplum yapısı dikkate alındığında devlet teşkilatı içinde İslam dinine hizmet eden bir kurumun bulunması din ve vicdan hürriyetinin ihlali olarak değerlendirilmeyecektir.

Laiklik yönünden DİB değerlendirildiğinde; bu ilke ve kurumun çeliştiği nokta, laikliğin gereklerinden biri olan din ve devlet kurumlarının birbirinden bağımsız ve özerk olması zorunluluğudur. Bu bağlamda laikliğin teorik boyutu ile hiçbir şekilde DİB'in varlığının uyum içerisinde olduğu savunulamayacaktır. Ancak hem laiklik ilkesinin hem de DİB'in anayasal bir dayanağa sahip olduğu ve anayasa normları arasında herhangi bir hiyerarşi bulunmadığı göz önünde bulundurulursa teorideki bu çelişme pratikte herhangi bir sonuç doğurmamaktadır. Türkiye'deki toplum yapısı, dini konularda doğru kaynaklara ulaşımın önemi, sahih din anlayışının devamının sağlanması açısından DİB gerekliliği göz önünde bulundurulmuş ve teorideki bu çelişmeye göz yumulmuştur. Ayrıca Anayasa Mahkemesi tarafından bu çelişmenin giderilmesi için katı laiklik anlayışından esnek laiklik anlayışına bir geçiş gerçekleştirmiştir. Ancak laiklik anlayışının değişmiş olması DİB'in varlığının laiklik ilkesinin gereklerine uygun olduğu sonucunu doğurmayacaktır.

Sonuç olarak Türkiye’de doğru dini kaynaklara ulaşmak açısından DİB ya da benzeri hizmeti yerine getiren bir kuruma ihtiyaç bulunmaktadır. Böyle bir kurum, devletin resmi bir din anlayışının bireylere benimsetilmesi gibi bir politika izlemediği ve devletin belirli bir dine hizmet etmek için bünyesinde teşkilatlandığı DİB ya da benzeri bir kurum, başkaca dini inanışların açıklanmasında, ibadetlerinin yerine getirilmesinde aleyhe bir durum oluşturmadığı sürece din ve vicdan hürriyeti ile uyum içinde olacaktır, ancak bunlarla birlikte böyle bir kurumun devlet teşkilatı içinde yer alması laiklik ilkesi ile bağdaşmayacaktır.

YAZAR BEYANI	
Mali Destek/Teşekkür Beyanı:	Bulunmamaktadır.
Yazarların Katkıları	Eserin tamamı yazar tarafından kaleme alınmıştır.
Çıkar Çatışması/Ortak Çıkar Beyanı	Yazar tarafından herhangi bir çıkar çatışması veya ortak çıkar beyan edilmemiştir.
Etik Kurul Onayı:	Gerekmemektedir.

KAYNAKLAR

Akın, Rıdvan. “Geçmişten Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığının Tarihsel İşlevi”. Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. 19/2, (2020): 559-589.

Anadol, Cemal. Türkiye’de Din ve Vicdan Hürriyeti. İstanbul: Burak Yayınevi, 1998.

Anayurt, Ömer. Anayasa Hukuku Genel Kısım (Temel İlkeler, Kavram ve Kurumlar). Ankara: Seçkin Yayınları, 2022.

Ataş, Çiğdem. “Türkiye’de Din-Siyaset ve Laiklik”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, 2003.

- Aydın, Ömür. "Diyanet İşleri Başkanlığı Üzerine Bir Tartışma: Temsil Meselesi". İktisadi İdari Bilimler Dergisi. 33/3, (2019): 891-918.
- Aydın, Ömür. "Diyanet İşleri Başkanlığının Hukuki Statüsü Üzerine Tartışmalar". Akademik İncelemeler Dergisi. 14/2, (2019): 239-276.
- Başgil, Ali Fuat. Din ve Laiklik. İstanbul: Yağmur Yayınları, 1991.
- Başgil, Ali Fuat. İlimin Işığında Günün Meseleleri. Yağmur Yayınları, 1960, 155'ten Aktaran Gözaydın, İhtar. Diyanet: Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Berkes, Niyazi. Teokrasi ve Laiklik. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2021.
- Bozan, İrfan. Devlet İle Toplum Arasında Bir Okul: İmam Hatip Liseleri, Bir Kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı. İstanbul: Tesev Yayınları, 2007.
- Bulut, "Mehmet. Teşkilatımıza 'Diyanet' Adı Nasıl Verildi?". Diyanet Dergi. (Erişim Tarihi: 28.12.2021) <https://dergi.diyamet.gov.tr/makaledetay.php?ID=30663>.
- Demir, Hande Seher. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Türkiye'de Din ve Vicdan Özgürlüğü. Ankara: Adalet Yayınevi, 2011.
- Doğru, Osman ve Nalbant, Atilla. İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Açıklama ve Önemli Kararlar 2. Cilt. Ankara: Avrupa Birliği, Türkiye Cumhuriyeti, Avrupa Konseyi Ortak Yayını, 2013.
- Dönmezer, Sulhi. "Din, Vicdan Ve Kanaat Özgürlüğü". Erdem Dergisi. 14/42 (2005): 4-5, (Erişim Tarihi: 08.12.2021), <https://Dergipark.Org.Tr/Tr/Download/Article-File/683097>.
- Erdoğan, Mustafa. "1982 Anayasasında Din Özgürlüğü". Liberal Düşünce Dergisi. 18 (2000): 226-237.
- Erdoğan, Mustafa. Demokrasi Laiklik Resmi İdeoloji. Ankara: Liberte Yayınları, 2000.
- Eren, Abdurrahman. Anayasa Hukuku Dersleri Genel Esaslar Türk Anayasa Hukuku. Ankara: Seçkin Yayınları, 2020.

- Gözaydın, İftar. *Diyanet: Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Gözler, Kemal. *Türk Anayasa Hukuku*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2021.
- Gözübüyük, Şeref ve Gölcüklü, Feyyaz ve Saygılı, Abdurrahman, Avrupa İnsan Hakları ve Sözleşmesi Uygulaması Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İnceleme Ve Yargılama Yöntemi. Ankara: Turhan Kitapevi, 2019.
- Gürsoy, Kenan. "Laiklik" içinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 27. Cilt, 60-62. Ankara: İslam Araştırmaları Merkezi, 2003.
- Hamel, Walter. *Din Ve Vicdan Hürriyeti, Çeviren: Servet Armağan*, Yeni İstanbul: Asya Yayınları,1973.
- <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/>.
- Kahraman, Mehmet. "Avrupa Birliği Ülkelerinde ve Türkiye'de Laiklik". *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 5/9 (2014): 57-77.
- Kara, İsmail "Din ile Devlet Arasına Sıkışmış Bir Kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı". *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 18/18 (2000): 29-55.
- Karaman, Ebru. "Türk ve Fransız Anayasalarında Laiklik İlkesi". *Uluslararası Avrasya Ekonomileri Konferansı Tam Metin Bildirisi*. (2019): 343-351.
- Kodamanoğlu, M. Nuri. "Laik Devlet Düzenimizin İlk Yasal Dayanağı". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. 8 (1991): 643-646.
- Kuzu, Burhan. "Türk Anayasa Metinleri ve İlgili Mevzuat". İstanbul: Filiz Kitapevi, 1995.
- Makrides, Vasilios N., "Yunanistan'da Gelenek ile Modernite Arasında Gerilim". *İçinde Avrupa Birliği Ülkelerinde Dinler ve Laiklik*, Ed. Jean Bauberot, Çeviren: Fazlı Arabacı, 113-122. İstanbul: Ufuk Kitapları, 2003.
- Mertcan, Hakan "Karşılaştırmalı Olarak Türkiye'de Laiklik". (Erişim Tarihi: 13.12.2021). 305-327, <https://www.ayk.gov.tr/wp->

content/uploads/2015/01/MERTCAN-Hakan-KAR%C5%9EILA%C5%9ETIRMALI-OLARAK-T%C3%9CRK%C4%B0YE%E2%80%99DE-LA%C4%B0KL%C4%B0K.pdf

Özbudun, Ergun. Türk Anayasa Hukuku. Ankara: Yetkin Yayınları, 2019.

Perçin, Deniz. “Yunanistan ve Avrupa Birliği Ülkelerindeki Laiklik Algısının Karşılaştırmalı Tahlili”, (Erişim Tarihi: 13.12.2021) <http://jusgentiumint.org/wp-content/uploads/2017/05/Yunanistan-ve-Avrupa-Birli%C4%9Fi-%C3%9Clkelerindeki-Laiklik-Alg%C4%B1s%C4%B1n%C4%B1n-Kar%C5%9F%C4%B1a%C5%9Ft%C4%B1rmal%C4%B1-Tahlili.pdf>.

Robbers, Gerhard. “Orta Avrupa Devletleri’nde, Almanya’da ve Protestan Devletlerde Din-Devlet İlişkileri” İçinde Dünyada Din-Devlet İlişkileri Ülkeler Arası Karşılaştırmalar, Ed. Uşşak, Cemal. İstanbul: Gazeteciler ve Yazarlar Birliği Vakfı Yayınları, 2002.

Samur, Bilal. “Yeni Anayasada Din ve Vicdan Özgürlüğünün Düzenlenmesi”, Liberal Düşünce Dergisi. 17/66 (2012): 93-102.

Savcı, Bahri. “Diyamet İşleri Teşkilatının Gelişmeleri”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 3/22 (1967): 85-102.

Senemoğlu, Olkan ve Küçük, Ayşe. “Amerika ve Türkiye’de Din-Devlet İlişkisi: Karşılaştırmalı Bir Analiz”. Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 6/1 (2018): 103-125.

Sönmez, Kutlu. “Diyamet İşleri Başkanlığı ve İslamiçi Dini Gruplarla (Mezhep Ve Tarikatlar) İlişkileri”. Dini Araştırmalar Dergisi. 12/33 (2009): 107-127.

Tarhanlı, İhtar B.. Müslüman Toplum Laik Devlet. İstanbul: Afa Yayınları, 1993.

Tezcan, Durmuş vd. İnsan Hakları El Kitabı, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2019.

- Tezcan, Durmuş ve Erdem, Mustafa Ruhan ve Sancakdar, Oğuz. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması. Ankara: Adalet Bakanlığı Yayınları, 2004.
- Tezcan, Durmuş ve Erdem, Mustafa Ruhan ve Sancakdar, Oğuz. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu. Ankara: Seçkin Yayınları, 2002.
- Tokuzlu, Lami Bertan. "Düşünce, Vicdan ve Din Özgürlüğü" İçinde İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa (Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Kapsamında Bir İnceleme), Ed. Sibel İnceoğlu, 333-354. İstanbul: Beta Yayınları, 2013.
- Toprak, Hicret. "Türkiye Cumhuriyeti'nde Dini Kurumsallaşma, Diyanet İşleri Başkanlığının Kuruluşu". Muhafazakâr Düşünce Dergisi. 14/51, (2017): 217-233.
- Turan, Osman. Türkiye'de Manevi Buhran Din ve Laiklik. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1993.
- Ulusoy, Ali. "Laik Devlette Diyanetin Yeri". (Erişim Tarihi: 20.12.2021) <https://t24.com.tr/yazarlar/ali-d-ulusoy/laik-devlette-diyane-tin-yeri,27518>.
- Yıldız, Abdülkadir, "İnanç Özgürlüğü Açısından Dini Gruplar ve Diyanet İşleri Başkanlığı". içinde Dini Gruplar Siyaset ve Bürokrasi, Ed. Kemal Ataman, İsmail Güler, Vejdi Bilgin, Bursa: Emin Yayınları, 2017.
- Yıldız, Abdülkadir. Din ve Vicdan Özgürlüğü. İstanbul: On İki Levha Yayınları, 2021.